

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

на тему **ПЕРСОНАЖНА СИСТЕМА РОМАНІВ П. УГЛЯРЕНКА «І БУВ
РАНОК, І БУЛА НІЧ...(ГАЛЬШКА)» Й О. ГУЛЬКО «ПОСАГ»**

Виконала: студентка магістратури, групи 8.0358-у
спеціальності 035 «Філологія»
освітньої програми «Українська мова та
література»
спеціалізації 035.01 «Українська мова та
література»

_____ А. О. Ляцова
Керівник _____ Н. В. Горбач
Рецензент _____ Ю.Р. Курилова

Запоріжжя

2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет *філологічний*

Кафедра *української літератури*

Рівень вищої освіти *магістр*

Спеціальність *035 «Філологія»*

Освітня програма *«Українська мова та література»*

Спеціалізація *035.01 «Українська мова та література»*

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української літератури

_____ Н. В. Горбач

«26» жовтня 2018 року

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Лящовій Анастасії Олександрівні

1. Тема роботи: Персонажна система романів П. Угляренка «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)» й О. Гулько «Посаг»,

керівник роботи Горбач Наталія Вікторівна, *к. філол. наук, доцент*

затверджені наказом ЗНУ від 24 травня 2019 р. № 781-с.

2. Строк подання студентом роботи: 26 грудня 2019 р.

3. Вихідні дані до роботи *Романи П. Угляренка «І був ранок, і була ніч...», О. Гулько «Посаг», літературознавчі праці Л. Александрової, С. Андрусів, А. Баканова, Є. Барана, І. Варфоломєєва, М. Ільницького, Г. Ленобля, Л. Ромащенко, М. Слабошпицького, І. Ходорківського та інших*

4. Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Персонажна система історичного роману: теоретичний аспект

1.1. Жанрові критерії історичного роману

1.2. Особливості художнього моделювання образів історичних осіб

2. Історіографічний образ Гальшки Острозької

3. Художні версії образу княгині Острозької в романах П. Угляренка «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)» та О. Гулько «Посаг»

4. Персонажна система романів про Гальшку Острозьку

5. Перелік графічного матеріалу

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
<i>Вступ</i>	<i>Горбач Н. В., доцент</i>	<i>03.10.2018</i>	<i>03.10.2018</i>
<i>Розділ 1</i>	<i>Горбач Н. В., доцент</i>	<i>14.12.2018</i>	<i>14.12.2018</i>
<i>Розділ 2</i>	<i>Горбач Н. В., доцент</i>	<i>26.02.2019</i>	<i>26.02.2019</i>
<i>Розділ 3</i>	<i>Горбач Н. В., доцент</i>	<i>30.05.2019</i>	<i>30.05.2019</i>
<i>Розділ 4</i>	<i>Горбач Н. В., доцент</i>	<i>19.09.2019</i>	<i>19.09.2019</i>
<i>Висновки</i>	<i>Горбач Н. В., доцент</i>	<i>06.11.2019</i>	<i>06.11.2019</i>

7. Дата видачі завдання: 24.09.2018

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітки
1.	<i>Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії</i>	<i>жовтень 2018 року</i>	<i>виконано</i>
2.	<i>Добір фактичного матеріалу</i>	<i>листопад 2018 року</i>	<i>виконано</i>
3.	<i>Написання вступу</i>	<i>грудень 2018 року</i>	<i>виконано</i>
4.	<i>Написання першого розділу</i>	<i>лютий 2019 року</i>	<i>виконано</i>
5.	<i>Написання другого розділу</i>	<i>травень 2019 року</i>	<i>виконано</i>
6.	<i>Написання третього розділу</i>	<i>вересень 2019 року</i>	<i>виконано</i>
7.	<i>Написання четвертого розділу</i>	<i>жовтень 2019 року</i>	<i>виконано</i>
8.	<i>Формулювання висновків</i>	<i>листопад 2019 року</i>	<i>виконано</i>
9.	<i>Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії</i>	<i>грудень 2019 року</i>	<i>виконано</i>
10.	<i>Захист</i>	<i>січень 2020 року</i>	

Студент _____ А. О. Ляцова

Керівник роботи _____ *Н. В. Горбач*

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер _____ *О. А. Проценко*

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра «Персонажна система романів П. Углярєнка «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)» й О. Гулько «Посаг» містить 70 сторінок. Для виконання роботи опрацьовано 55 джерел.

Об'єкт дослідження: романи П. Углярєнка «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)» й О. Гулько «Посаг».

Предмет дослідження: персонажна система романів П. Углярєнка «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)» й О. Гулько «Посаг».

Мета дослідження: аналіз персонажної системи романів П. Углярєнка «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)» й О. Гулько «Посаг».

В ході написання роботи виконано такі **завдання:**

- визначено жанрові критерії історичного роману;
- з'ясовано особливості художнього моделювання образів історичних осіб;
- проаналізовано історіографічні відомості про княгиню Острозьку;
- досліджено художні версії образу Гальшки Острозької в романах П. Углярєнка «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)» та О. Гулько «Посаг»;
- розглянуто персонажну систему романів про Гальшку Острозьку.

Методи дослідження. У роботі реалізовано поєднання історико-літературного й порівняльно-типологічного методів, застосовано аналітично-описовий метод, який полягає в підборі, описі та аналізі матеріалу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вона є першою спробою ґрунтовного аналізу та дослідження персонажної системи романів про Гальшку Острозьку.

Сфера застосування: робота може бути використана в подальшій розробці літературознавчих проблем з обраної теми, для підготовки вузівських

лекцій, спецкурсів, студентських наукових робіт, а також на факультативних курсах з української літератури в школах.

Ключові слова: ІСТОРИЧНИЙ РОМАН, ГАЛЬШКА ОСТРОЗЬКА, ПЕРСОНАЖНА СИСТЕМА, ОБРАЗ, МОДЕЛЮВАННЯ, ТИПОЛОГІЯ, ЖАНР, ЖАНРОВІ КРИТЕРІЇ.

ABSTRACT

Master's qualification work «The Characters Systeme of Novels «And Was Morning, and Was Night... (Galshka)» by P. Uhlyarenko and «The Trousseau» by O. Gulko» contains 70 pages. 55 sources were processed for implementation.

The aim of the study: analysis of the personal system in P. Uhliarenko's novel «And Was Morning, and Was Night... (Galshka)» and «The Trousseau» by O. Gulko».

During the writing of the work the following **tasks** were performed:

- the genre criteria of the historical novel are defined;
- features of artistic modeling of images of historical persons were determined;
- historiographical information about Princess Ostrozka is analyzed;
- the artistic versions of the image of Galshka Ostrozka in the novels of P. Uhliarenko «And Was Morning, and Was Night... (Galshka)» and «The Trousseau» by O. Gulko»;
- the character system of novels about Galshka Ostrozka is considered.

Object of study: P. Uhliarenko's novel «And Was Morning, and Was Night... (Galshka)» and O. Gulko's «The Trousseau».

Subject of study: personal system in P. Uhliarenko's novels «And Was Morning, and Was Night... (Galshka)» and O. Gulko's «The Trousseau».

Research methods: the work combines historical-literary and comparative-typological methods, an analytical-descriptive method was used to select, describe and analyze the material.

Scientific originality of work is that it is the first attempt of thorough analysis and research of the personal system of novels about Galshka Ostrozka.

Scope: work can be used in the further development of literary problems in the chosen topic, for the preparation of university lectures, special courses, student research papers, as well as at optional courses on Ukrainian literature in schools.

Keywords: HISTORICAL ROMAN, GALSHKA OSTROZKA, CHARACTERISTIC SYSTEM, IMAGE, SIMULATION, TYPOLOGY, GENRE, GENRE CRITERIA.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ПЕРСОНАЖНА СИСТЕМА ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	11
1.1. Жанрові критерії історичного роману.....	11
1.2. Особливості художнього моделювання образів історичних осіб...	17
РОЗДІЛ 2. ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОБРАЗ ГАЛЬШКИ ОСТРОЗЬКОЇ.....	22
РОЗДІЛ 3. ХУДОЖНІ ВЕРСІЇ ОБРАЗУ КНЯГИНИ ОСТРОЗЬКОЇ В РОМАНАХ П. УГЛЯРЕНКА «І БУВ РАНОК, І БУЛА НІЧ...(ГАЛЬШКА)» ТА О. ГУЛЬКО «ПОСАГ».....	30
РОЗДІЛ 4. ПЕРСОНАЖНА СИСТЕМА РОМАНІВ ПРО ГАЛЬШКУ ОСТРОЗЬКУ.....	44
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ДЖЕРЕЛ.....	66
	ВИКОРИСТАНИХ

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Факти з історії, історичні постаті не втратили своєї значимості в літературному дискурсі, незважаючи на достатньо багату історичну панораму, висвітлену українськими письменниками в різні періоди нашої історії. Подібна зацікавленість зумовлена тим, що кожне покоління прочитує історичні факти, інтерпретує діяльність історичних осіб з позиції світогляду сучасності крізь призму морально-етичного виховання. Суттєвий вплив на сприйняття історичних образів і вигаданих постатей має саме художнє моделювання автором історичних фактів і осіб.

Будучи структурним елементом твору, образ допомагає читачеві сприйняти його ідею, усвідомити й осягнути її, поєднує у собі об'єктивне і суб'єктивне, реальне й ірреальне, раціональне й емоційне, дискурсивне та інтуїтивне. Образ визначається як особлива форма відображення дійсності, якій властива предметна чуттєвість. Історичний образ є копією реальної події. А художній, вигаданий – відтворенням життя, трансформованим, згущеним, загостреним творчою уявою письменника. В історичному образі вимисел не допускається, фантазія грає допоміжну роль, роль своєрідного поштовху до інтуїтивного акту знаходження матеріалу та його осмислення, коли ж у вигаданому навпаки – фантазія автора не має меж.

Однією з найважливіших рис історичної прози є наявність у ній не лише історії, як сукупності подій і явищ минулого, а й тих, хто здійснював її

– історичних осіб, які вводяться письменником не обов'язково як головні його герої. Художня рецепція історичних образів визначається існуючими літературними традиціями, особливостями авторського світогляду, оцінкою подій доби. Сила історичних образів – у їх достовірності. Коли читач знає, що йому розповідають про реальні події, повісткування здобуває допоміжну емоційну дієвість.

Однією з найвідоміших історичних осіб XVI ст. є Гальшка Острозька. Княгиня Острозька посідає особливе місце серед історичних постатей Волині доби пізнього Середньовіччя і початку Нового Часу як меценатка і засновниця Острозької Академії. Натомість вона й сьогодні залишається особою малознаною для пересічних українців. Українське письменство, на жаль, не може як належить прислужитися справі її популяризації, оскільки ще тільки почало виробляти літературний канон життєпису Гальшки Острозької.

Роман Петра Угляренка «І був ранок, і була ніч...(Гальшка)» – перша спроба відтворити долю Гальшки в художньому творі. Другим після П. Угляренка твором про долю Гальшки Острозької є роман Олесі Гулько «Посаг», який вийшов у 2011 р.

Мета дослідження: аналіз персонажної системи романів П. Угляренка «І був ранок, і була ніч...(Гальшка)» й О. Гулько «Посаг».

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань:**

- визначити жанрові критерії історичного роману;
- з'ясувати особливості художнього моделювання образів історичних осіб;
- проаналізувати історіографічні відомості про княгиню Острозьку;

- дослідити художні версії образу Гальшки Острозької в романах П. Угляренка «І був ранок, і була ніч...(Гальшка)» й О. Гулько «Посаг»;
- розглянути персонажну систему романів про Гальшку Острозьку.

Об'єкт дослідження: романи П. Угляренка «І був ранок, і була ніч...(Гальшка)» й О. Гулько «Посаг».

Предмет дослідження: персонажна система романів П. Угляренка «І був ранок, і була ніч...(Гальшка)» й О. Гулько «Посаг».

Методи дослідження. У роботі реалізовано поєднання історико-літературного й порівняльно-типологічного методів, застосовано аналітично-описовий метод, який полягає в підборі, описі та аналізі матеріалу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вона є першою спробою ґрунтовного аналізу та дослідження персонажної системи романів про Гальшку Острозьку.

Практичне значення одержаних результатів у тому, що вони можуть бути використані в подальшій розробці літературознавчих проблем з обраної теми, для підготовки вузівських лекцій, спецкурсів, студентських учбових і наукових робіт, а також на факультативних курсах з історії української літератури в школах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи представлено на Міжвишівській студентській науковій інтернет-конференції «Українська література в просторі культури і цивілізації» (24–26 лютого 2018 р.), XI університетській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2018» (10–13 квітня 2018 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Література й історія» (11–12 жовтня 2018 р.), Всеукраїнському студентському науковому інтернет-проекті «Українська література в просторі культури і цивілізації» (23–25 лютого 2019 р.) та XII університетській науково-практичній конференції студентів,

аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2019» (15–17 квітня 2019 р.) в Запорізькому національному університеті.

Публікації. Основні результати дослідження відображено в публікаціях:

1. «Авторська рецепція образу княгині Острозької в романі П. Угляренка «І був ранок, і була ніч...(Гальшка)» (Українська література в просторі культури і цивілізації : збірник наукових праць студентів / відповід. ред. Н. В. Горбач; ред.-упоряд. В. М. Ніколаєнко. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2018. С. 51–53).

2. «Літературна проекція образу Гальшки Острозької (за романом П. Угляренка «І був ранок, і була ніч...(Гальшка)» (Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2018» : у 4 т. Запоріжжя : ЗНУ, 2018. Т. 2. С. 53–56).

3. «Образ Гальшки Острозької в романі О. Гулько «Посаг» (Література й історія : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (11–12 жовтня 2018 р.) / редкол. : Н. В. Горбач (відп. ред.), В. М. Ніколаєнко (ред.-упор.). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2018. С. 94–96).

4. «Художні версії образу Гальшки Острозької в романах П. Угляренка «І був ранок, і була ніч...(Гальшка)» та О. Гулько «Посаг» (Українська література в просторі культури і цивілізації : збірник наукових праць студентів / відповід. ред. Н. В. Горбач; ред.-упоряд. В. М. Ніколаєнко. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2019. С. 51–53).

5. «Персонажна система роману «Посаг» О. Гулько» (Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2019» : у 5 т. Запоріжжя : ЗНУ, 2019. Т. 2. С. 37–38).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, 4 розділів, висновків (4 сторінки), списку використаних джерел (55 найменувань, поданих на 5 сторінках).

РОЗДІЛ 1. ПЕРСОНАЖНА СИСТЕМА ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

1.1. Жанрові критерії історичного роману

Історичний роман постійно перебуває в процесі трансформації та розвитку, що суттєво впливає на розгалуженість жанрової системи й постійне її оновлення.

Нині в літературознавстві щодо жанрової специфіки історичного роману утвердилися дві основні точки зору. На думку Л. Александрової [1], І. Безпечного [11], І. Варфоломєєва [12], Г. Ленобля [30] історичний роман – це самостійний жанр, який має свої підвиди. І. Безпечний переконаний, що роман – це основний вид сучасного епічного роду літератури і, залежно від сюжетів і тем, має такі жанри: історичний, соціально-побутовий, філософський, пригодницький тощо [див.: 11, с. 209].

Інші дослідники (С. Андрусів [2], Є. Баран [9], В. Оскоцький [37], Л. Ромащенко [41]) вважають, що історичний роман є різновидом жанру роману через те, що в ньому більшість специфічних ознак (найголовніша – історична тема), а не загальножанрових. В. Оскоцький стверджує, що «ні

зміст, ні форма не дають права виділяти його в якийсь самостійний, особливий вид епічного роду, який розвивається за своїми власними іманентними ознаками» [37, с. 264].

Протягом тривалого періоду розвитку історичного роману науковці пропонували різні його визначення. У сучасному вітчизняному літературознавстві історичним романом традиційно вважають твір, у якому сюжет побудований на основі історичних подій і відтворює певний період минувшини; історична правда тут поєднується з правдою художньою, історичний факт – із художнім вимислом, справжні історичні особи – з особами вигаданими, вимисел уміщений у межі зображуваної епохи [див.: 23, с. 596]. Проте літературознавча наука не обмежується лише таким підходом у поясненні терміна «історичний роман».

Так, М. Сиротюк обов'язковим елементом творів про минуле визначав історичну правду, яка мусить бути в основі композиції, домінантою художньої тканини тексту: «Історія в романі виступає не в своєму, так би мовити, науковому вираженні, не у формі фактів, хронологічних дат і цифрових даних, а в сюжетному самовиявленні» [43, с. 16]. Дослідник зосередив увагу на одній із ключових жанрових ознак історичних творів, не вдаючись до аналізу інших типологічних рис.

Ширше категорію історичного жанру розглянув М. Ільницький. Згідно з його теорією, важливим життєвим матеріалом у подібному творі є «достовірність» (науковець допустив присутність тут незадокументованих фактів, міфів чи легенд) [див.: 25, с. 7–8].

Досить переконливі погляди А. Баканова, який основним принципом питання про своєрідність історичного роману обрав «історизм», що «передбачає відтворення у тексті широкого історичного контексту», реальних «справ давно минулих днів», історичних особистостей [6, с. 73–74]. Ще однією основною рисою літературознавець назвав документалізм, тобто наукове підтвердження фактичної основи роману та різнопланове входження

документа в художню тканину оповіді, і визначає історичний роман як «твір романної прози, у якому на основі наукового вивчення минулого за допомогою системи специфічних художніх засобів із позицій історизму відтворюються події, які мають реально-історичний ґрунт, і побачені автором у світлі історичної перспективи» [7, с. 35].

С. Петров доводив, що «предметом історичного роману, зазвичай, є історичне минуле, яке розуміють як вже завершену в своєму розвитку певну епоху» [39, с. 7–10].

Натомість А. Гуляк невід'ємною ознакою такого жанрового різновиду визначив наявність історичного конфлікту, зваживши на те, що він передбачає показ соціального підґрунтя: «Ця ознака передбачає необхідність, у більшій чи меншій мірі, показати соціальні сили, які стоять за історичним конфліктом і визначають його зміст» [20, с. 283].

В. Оскоцький відзначав, що твір «не можна вважати історичним, якщо події, які становлять його сюжетну основу, відбувалися на пам'яті нинішніх поколінь, були їхньою біографією, їхньою долею». Поглиблює своє міркування: «Не є історичними також і романи та повісті, що складають сучасну «військову прозу», хоча ними стануть ті книги про війну, які створюватимуться за два-три десятиліття» [37, с. 5].

Заслуговує на увагу й визначення історичного роману Л. Ромащенко. На її думку, це твір «про минуле, віддалене в часі не менше, ніж життя одного покоління. У ньому діють як реальні постаті, так і витворені авторською фантазією»; він обов'язково побудований «на співвідношенні документа і домислу та вимислу», які «мають не суперечити історичній правді, інакше постане «антиісторичний» твір. Крім того, ці поняття мусять утримуватися в площині морально-етичних норм» [41, с. 14].

У контексті вказаної проблеми цікавим є твердження Ю. Бахужа, який одним із найпоширеніших принципів побудови історичної розповіді визнав опору на історичні події, історичні свідчення. Причому, на думку польського

науковця, правдоподібність у творі має другорядне значення, натомість першорядне відіграє «ефект», враження істинності [див.: 52, с. 733–734].

Г. Ленобль вважав, що «зробив предметом поетичного зображення історично особливе, історично специфічне». Не історичні факти самі по собі цікавлять письменника, не те, що відбувається на поверхні історичної дійсності – наголос робиться на тому, що здійснюється «у сфері щоденного прозаїчного життя» [30, с. 7–14].

Із висновками більшості науковців щодо історичного жанру перегукуються міркування сучасної білоруської дослідниці В. Шинкаренко. Розглянувши історичні твори, вона визначила в них основні художні принципи: повна відповідність життєвій правді, змалювання давнини в яскравій образній формі, увага до одвічних питань людського буття, епічної масштабності, бажання виявити морально-етичний сенс минулого, не інтерполюючи сучасні ідеї в історію, а ґрунтовно шукаючи їхні витoki й аналогії в давнині [див.: 51, с. 4].

В українській літературі зразками історичного роману вважаються: «Чорна рада» П. Куліша, «Сагайдакий», «Корнієнко» А. Чайковського, «Упирі» Ю. Опільського, «Людолови» Зінаїди Тулуб, «Гомоніла Україна» П. Панча, «Євпраксія», «Диво» П. Загребельного, «Святослав», «Володимир» С. Склярєнка, «Предтеча», «Під вічним небом» Вас. Шевчука, «На полі смиренному» Вал. Шевчука, «Мальви», «Орда» Р. Іваничука, «Гнів Перуна», «Золоті стремєна» Раїси Іванченко, «Яса» Ю. Мушкетика, «Меч Арєя», «Похорон богів» Івана Білика та ін. [див.: 32, с. 596]

Загалом вивчення таких змістово-структурних ознак історичного жанру, як тематика, особливості композиції, конфлікту, наявність (відсутність) образу історичної особи – головного персонажа, співвідношення між фактом і вигадкою, документалізм, сприяє формуванню системи типологічних груп історичних творів – своєрідної жанрової матриці.

І. Варфоломєєв зі своєї класифікації виключив тематичний принцип, але приділив значну увагу типам вимислу. Значення вимислу в тому, що письменник, аналізуючи дійсність, відтворює нові художні факти. Він начебто поєднує в єдине ціле факти реальні та вигадані. Вчений пропонує свою класифікацію історичного роману: історико-романтичний, історико-реалістичний та історико-нарисовий. При подальшому дослідженні та диференціюванні історичного роману І. Варфоломєєв виокремив такі його різновиди: воєнно-історичний, соціально-історичний, історико-біографічний тощо [див.: 12, с. 115].

Концепція М. Слабошпицького ґрунтується на тематиці твору та його художньо-композиційних ознаках, в залежності від цього літературознавець поділив історичний роман на історико-сучасний, культурно-історичний, роман-притчу, пригодницький та детективний роман на історичному матеріалі [див.: 44, с. 86]. Проте такий підхід не зовсім виправданий, оскільки з розвитком історичної романістики один твір має ознаки кількох вищевказаних груп романів, а отже, визначати його за таким принципом доволі важко.

В основу типології А. Баканова покладено такі ознаки, як специфіка історичного конфлікту та його трансформації в конфлікт художній і ставлення автора до історії. Науковець розрізнив кілька видів історичного роману: історично-соціальний, історично-філософський, історично-біографічний, історично-документальний та історично-фольклорний [див.: 7, с. 23].

Широке коло прихильників мають концепції С. Андрусів [2] і Є. Барана [9], в основу яких покладено співвідношення між документальністю, вимислом і домислом.

«Різні пропорції» таких елементів, як вимисел, домисел, історична довідка, документ (атрибутивний документ), історичний факт, вигаданий персонаж, історичний персонаж, авторська позиція, історична довідка та

історичний коментар, суспільна думка і т. ін. творять, як наголосила С. Андрусів, «неоднакові жанрово-видові контури історичного твору» [2, с. 16].

Ураховавши співвідношення факту й вигадки, С. Андрусів виокремила три категорії прозових творів історичної тематики: художньо-історичні, історико-художні та художньо-документальні історичні твори. Характерним для цього розподілу є те, що в назвах кожного різновиду головним є другий компонент – «історичний», «художній», «документальний». Так, у творах першої групи важливим є наявність документального або історичного факту, хоча автори таких творів приділяють певну увагу й вимислу. Для творів другої групи характерна повна перевага вимислу над історичним фактом, який тут загалом малопомітний. Основною ознакою в художньо-документальних історичних творах є факт – подія, записана в документах, вигадку ж заміняє домисел [див.: 3, с. 16–37].

Є. Баран дещо доповнює цю класифікацію – крім вищезазначених груп, він вирізняє ще три: умовно-історичні твори; белетризовані нариси з історії України, що були перехідною ланкою «від історії до історичної романістики» і «від історичної романістики до історичних студій»; переробки історичних творів інших авторів [див.: 9, с. 66].

В основі нестандартної класифікації Д. Пешорди – поєднання чотирьох критеріїв (концепція історії, статус історичного шару, літературне втілення та домінуюча функція літератури), відповідно до яких автором визначено чотири типи історичного роману: класичний історичний роман, романтичний історичний роман, модерний історичний роман та постмодерний історичний роман [див.: 40, с. 18].

Л. Ромащенко, проаналізувавши широкий арсенал сучасної історичної прози, доповнила класифікацію, розроблену С. Андрусів, четвертим жанровим різновидом, який сформувався порівняно нещодавно: це «історико-подібний» твір постмодерного типу, для якого «характерна

постмодерна (альтернативна) концепція історії, свідоме змішування різних структурних моделей, гіпертрофована інтертекстуальність, алюзійність, ігрова функція» [42, с. 10]. Окреслений підхід є перспективним, оскільки, по-перше, стосується не тільки історичного роману, а історичної прози загалом, а по-друге, постмодерна література справді набуває останнім часом особливого статусу, що потрібно зафіксувати, зокрема, і на жанровому рівні.

Отже, вивчення проблеми історичного роману дало підстави вважати, що на сучасному етапі він, хоч і вивчений у різних площинах, але в літературознавстві й досі не вироблено універсальних критеріїв його класифікації. Вважаємо, що він залишається недостатньо вивченим жанровим різновидом, який постійно перебуває в трансформації та розвитку і є основою для появи нових підвидів (модифікацій). Історичний роман досить активно розвивається, породжуючи нові різновиди, вивчення яких дозволяє виокремити систему типологічних груп, що фіксують оригінальність певних життєвих реалій та індивідуальність авторського світосприйняття. Він має величезну перспективу розвитку, а тому потребує уваги науковців як один із найпопулярніших та продуктивних жанрів історичної прози.

1.2. Особливості художнього моделювання образів історичних осіб

Окремі науковці важливого статусу надали герою (образові, характеру), проте вважали, що в центрі твору про минуле може бути, крім історичної постаті, вигадана особа або історичні події, представлені життям маловідомих чи взагалі вигаданих персонажів.

Наприклад, І. Ходорківський зваживши на роль і функції головного героя, зазначав: «Для історичного роману зовсім не обов'язково, щоб його головним героєм був визначний історичний діяч, він може бути навіть на другому плані» [47, с. 152].

А ось Л. Александрова не припускала історичного роману без реального героя. Для неї важливим критерієм було те, ким постає головна

дійова особа в художньому творі – історичною чи вигаданою. Зважаючи на ці факти, дослідниця виокремила «власне історичний» роман, де в центрі – конкретні історичні постаті, «історико-художній», у якому значні події минулого висвітлені через долі вигаданих персонажів та «історико-біографічний», події якого співвіднесені з життям головного героя чи видатної особистості й обмежені його тривалістю [див.: 1, с. 132].

Однією з найпоширеніших є класифікація М. Ільницького, який, узявши до уваги не тільки «справжність» головного персонажа, а й достовірність інформації про минуле, виокремив два типи історичного роману: перший – «вальтер-скоттівський», героєм якого постає не конкретна історична постать, а вигадана, а історично конкретні особи відсунуті на другий план чи відсутні взагалі; твір здебільшого наповнений пригодами, цікавими сюжетними колізіями, що дають можливість ширше змалювати атмосферу зображуваного часу і другий, основним структурним компонентом якого виступає документ, зорієнтований на історично-достовірний показ життя, де «домисел відіграє другорядну роль» [25, с. 108].

За визначенням О. Данильченко, типологія художньої рецепції історичних постатей зумовлена характером їх змалювання відповідно до особливостей доби, зокрема: романтичним образам властивий фольклоризм, кордоцентризм, міфологізація, символізм, алегоричність, елементи фантастики, ідеалізація, у реалістичних образах акцентується увага на рисах людської сутності, характері, поведінці, вчинках, які детермінуються суспільно-політичними обставинами доби та синтетичним образам властиве поєднання рис бароко, просвітницького класицизму, романтизму, реалізму, сентименталізму [див.: 21, с. 12].

Домінантною ознакою літератури є те, що вона не перебирає на себе завдань переповідати, дублювати історію, а має свої специфічні обов'язки – звертаючись до минулого, знаходити в його драматичних протиріччях, складних долях героїв спільні для всіх епох суспільні та моральні орієнтири,

збагачувати свого сучасника глибинним досвідом поколінь. Тому, навіть використовуючи дані історичної науки, документи, письменник опрацьовує їх відповідно до загального задуму історичного твору, його внутрішньої логіки, самовияву, характеру героя [див.: 16, с. 7].

Загалом робота письменника над образами історичних осіб вимагає належної обізнаності з історичними джерелами, дослідженнями вчених, присвяченими як усій добі, так і окремим персоналіям. Адже письменник не має права свавільно переінакшувати, переакцентувати роль відомої особи в історії. Проте читач чекає від белетриста не скупого реєстру історичних фактів, а повнокровної картини життя давньої епохи, по-людськи переконливих образів відомих осіб. Для цього тільки історичного фактажу замало, тому письменник вдається до домислювання і навіть вимислювання окремих деталей історико-художнього полотна.

Письменнику доводиться важче, зазначає А. Гулига, ніж власне історикові. Поряд з аналізом і відтворенням епохи, без чого стає незрозумілим життя особистості, він повинен розкрити внутрішній світ свого героя. А це дуже складно, тому що людина ніколи не буває тотожною собі. І саме тому у творах особистість показано в її динаміці, а духовний світ її нерідко перетворюється у свою протилежність. Однією з кардинальних умов написання художньо-історичної біографії є об'єктивність автора твору. Біограф не повинен виставляти оцінок своєму героєві: «Об'єктивність, неупередженість – найкращі естетичні добродетності... Велике життя, про яке добре розповіли, прищеплює певну життєву філософію, і не можна досягти більшого тим, що цю філософію будеш ще й докладно розтлумачувати» [18, с. 116].

Одним із найважливіших аспектів у художній тканині історичних творів є історично правдиве і художньо переконливе відтворення образів історичних осіб, при творенні яких письменник повинен домогтися

художньої довершеності образів, не припуститися спрощень, не збитися на їх ідилічність, апологетизацію чи висміювання.

За відсутності необхідної інформації письменник домислює численні портретні характеристики, побутові деталі, що сприяють додатковому проникненню у внутрішній світ персонажу, дає можливість читачеві не лише довідатися про зміст діалогів та монологів, а й «почути» їх, утаємничує читача у роздуми, переживання історичних персонажів, доносить їх найпотаємніші прагнення, погляди, страждання. Проникаючи у внутрішній світ героїв, письменник часто не лише уявляє, намагається зрозуміти, наблизити до себе і до читача всі їхні поривання, мрії, але й пише про них з позицій свого персонажа, стаючи на його місце, дивлячись на світ його очима. Або ж, навпаки, може «сховатися» за свого героя, як правило, близького йому за світовідчуттям, зробивши його виразником власних поглядів, думок, нерідко висловлених з позиції нашого часу, наповнивши твір художньою енергією і філософською глибиною [див.: 16, с. 14].

3. Шевчук вважає, що обов'язковими для моделювання історичного роману є справжні історичні персонажі, що виступають у різному ступені умовності: від дуже наближених до реальності (для створення історичного колориту) до виключно умовних, коли від реальної особи залишається тільки ім'я, наповнене авторською уявою, або епізодичних чи неперсоналізованих (загальні неперсоналізовані персонажі; згадка персонажів про історичних осіб, які самостійно у творі не виступають; традиційне епізодичне зображення або лише згадування; нетрадиційне епізодичне зображення, наповнене власне авторськими індивідуальними уявленнями; бурлескне заниження при зображенні; розширене зображення історичного персонажа, якому письменник вигадує нове життя; герої-«гібриди» – суміш справжніх історичних персонажів і авторської вигадки) [див.: 50, с. 8].

Історичний образ-персонаж у літературному творі – це образ особи, реальність існування якої документально засвідчена джерелами тієї чи іншої

епохи. «Образи-персонажі історичного походження – це лише різновид традиційних образів узагалі, які сягають і античної міфології, і фольклору, і святого письма, і конкретних літературних першоджерел. Деякі з них такі постійні в художній практиці різних епох що дістали термінологічну позначку «вічних» [48, с. 151].

Визначаючи своєрідність цього різновиду традиційних образів, О. Червінська підкреслила, що «на відміну від інших, художні образи історичного походження – веріативні (вони колись реально існували), в чому й полягає їх найважливіша диференційна ознака» [48, с. 152].

Навіть побіжний огляд художньої літератури про минувшину дає підставу зробити висновок про те, що персонажем історичних творів ставала і стає, як правило, та реальна особа, яка залишила помітний слід чи то у вітчизняній, чи то у світовій історії.

«Особливості літературного персонажа історичного походження визначаються, – за словами О. Червінської, – тим, що він становить не лише певний психологічний тип, а й певну фабулу, оскільки має власну справжню історію» [48, с. 154]. Важливі не лише часові параметри цієї історії, а й змістові, які засвідчують масштаб особи, значущість її окремого вчинку чи усієї діяльності, вагомість її внеску у національну, регіональну чи світову історію.

Думки науковців розділилися стосовно того, чи має бути історична особа домінуючою в історичному романі, чи вигаданий персонаж може замінити її. Але все ж більшість вчених погоджуються з тим, що в романі про минуле головними є саме історичні особи. Реальні історичні герої виступають точним маркером співвіднесеності твору з історичним періодом та підтвердженням точності, правдивості зображеного, чинником емоційного впливу.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОБРАЗ ГАЛЬШКИ ОСТРОЗЬКОЇ

Серед жінок волинського краю доби пізнього Середньовіччя, зокрема й старовинного українського міста Острога, особливе місце належить Гальшці Острозькій.

Гальшка Острозька – відома меценатка культури, засновниця Острозької Академії. Батько – православний український князь Ілля Острозький. Мати – позашлюбна донька польського короля Сизігмунда I Старого Беата Костелецька. Народилася дівчина в Острозі в день святої Єлизавети, тобто 19 листопада 1539 року. В офіційних документах, зокрема, в книгах Литовської метрики вона записана під ім'ям Альжбети, Ельжбети, а також по-народному Гальшка.

Про цікаві факти з життя Гальшки, зокрема про події після загибелі Дмитра Сангушка, довідуємось з хроніки одного з найвидатніших польських хроністів XVI ст. Мартина Бельського (1495–1575) [див.: 27, с. 34].

З використанням свідчень М. Бельського була складена в I половині XVII ст. славетна пам'ятка української і острозької історіографії –

Острозький літописець, хоч у хроніці М. Бельського окремі дати інші, ніж в Острозькому літописці.

В Острозькому літописці під 1515 р. в повідомляється про одруження кн. Іллі Острозького з Беатою. Там же читаємо про кн. Гальшку і кн. Д. Сангушко під 1550 р. [див.: 10, с. 128–129].

Нещаслива доля дівчини, численні інтриги навколо неї породили багато легенд і переказів.

Визначний львівський історик професор І. Шараневич (1829–1902) побувавши у Шамотулах (містечко в Познанському воєводстві, де після останнього одруження з Лукашем Гуркою, була заточена Гальшка), розповів народну легенду про «чорну княгиню», яка з'явилася «з того, що Гальшка вбиралась заєдно в чорні довгі сукні, а на голові носила... чорне жалібне і довге покрите» [цит. за: 27, с. 30]. Жила вона у Шамотульському замку самотньо і не спілкувалася ні з ким, окрім служниць.

Смерть Гальшки викликала появу легенди, нібито вона через трагічну долю вирішила покінчити життя самогубством. Із балкону замку княжна вистрибнула вниз, але не долетіла до землі. Дівчина перетворилася на птаха. Острожани вважають княжну Гальшку ангелом свого міста і розповідають, що її душа іноді прилітає на мури замку, нагадуючи землякам про своє покровительство над містом: «Немічна, вона викинулася з замкового балкону. Та вниз не впала, її підхопив і поніс на своїх крилах вітер. В тихі місячні ночі часто бачили, як вона з розпущеною косою, гарна-прегарна, такою, якою була в п'ятнадцять, в білому серпанку витає над Замковою горою і жалібно чайкою кигиче, щоб добрим людям повідати про свій вічний сум і жаль за марно втраченим життям, яке у неї відібрали злі пожадливі людці» [29].

Легенди про острозький період життя юної Гальшки пов'язані також з її втечею з князем Дмитром Сангушком з Острога від переслідувань матері дівчини, Беати, нібито через одне з вікон острозького замку на міцній

драбині з великої висоти, про всякі надприродні сили, духи, які переносили її тіло у різні місця тощо. Деякі з цих переказів коротко подав історик Острога, автор посмертно виданої у 1913 р. книги «Давня історія Острога» С. Кардашевич (1826–1887). Острозький красзнавець, історик, археолог і музеолог Й. Новицький (1878–1964) у варшавському релігійному православному часописі «Воскресное чтение» з 1933 р. виклав зміст кількох легенд, переказів про Гальшку під заголовком «Острожския легенды».

Ось одна з них: «І сниться кн. Гальщі сон: над Острозьким замком пролітає архангел з мечем над тінями її предків. Часто замислювалася княжна над тим, що б це могло означати. Але ось одного разу вночі вона знову побачила над балконом того ж архангела з мечем. З переляку вона кинулася з вікна в річку і тут же потонула. У місячні ночі можна бачити на дні річки її труп, який тихо гойдають хвилі» [27, с. 191].

Також існує напівісторична-напівлітературна легенда, що серед претендентів на руку Гальшки був Дмитро Вишневецький, відомий як Байда. У легенді йшла мова про глибоке почуття до Гальшки, яке змусило Дмитра Вишневецького не одружуватись зовсім.

Частково легендарна інтерпретація образу Гальшки Острозької наклала свій відбиток на літературні твори XIX ст. Гальщі Острозькій були присвячені твори польських літераторів і істориків – І. Крашевського, Ю. Шуйського, І. Войцеховського.

Серед польських хроністів перші повідомлення про Гальшку Острозьку були опубліковані її сучасником Лукашом Гурніцьким (1527–1603) у книзі «Події у Короні Польській від 1558 до 1572 рр.», виданій у Кракові 1637 р. (є також передруки XIX ст.). Близький до королівського двору Л. Гурніцький спостерігав, як розгортались події після скарги матері Гальшки Беати Костелецької в королівський суд на Дмитра Сангушка та подробиці про загибель останнього від рук польських шляхтичів в 1554 р. [див.: 27, с. 33].

Стосовно перебування Гальшки в резиденції Гурків заслуговує на увагу твір іншого польського хроніста Свентослава Ожельського (1549–1598) – «Історія Польщі від кончини Сигізмунда-Августа», в якому розповідається про місію сина Василя-Костянтина Костянтиновича Острозького Януша у Познань після смерті старого Гурки до його сина Станіслава, який добре прийняв Януша і відпустив Гальшку у Дубно до її дядька. Важливо, що Ожельський засвідчив, що це сталося у липні 1573 р. [див.: 27, с. 36].

Користуючись цими свідченнями два історики ХІХ ст. зробили досить аргументовані спроби написати історичні нариси про Гальшку кн. Острозьку. Насамперед – це Александр Пшезьдецький (1814–1871) у 2-му томі серії про визначних жінок «Ягеллонівської доби» часів Зигмунта I Старого і Зигмунда-Августа. Праця А. Пшезьдецького має велику наукову цінність, бо заснована на тільки йому доступній джерельній базі, що ще тепер потребує відновлення її структурних частин і поодиноких документів.

Не меншу наукову вартість має твір професора Ізидора Шараневича «Гальшка княгиня Острожска, оповидане історичне», що спочатку публікувався на сторінках галицького часопису «Зоря», який виходив у Львові, а у 1880 році вийшов там же окремою книжкою. Цей твір і понині не втратив свого наукового значення.

Долею Гальшки Острозької також цікавився видатний український історик II половини ХІХ – I половини ХХ ст., професор Київського університету і засновник першої в Україні наукової школи істориків Володимир Антонович (1834–1908).

В 1783 р. вийшла першим виданням (перевиданого у Львові 1867 р.) книга Ігнація Стебельського, автора ХVІІІ ст. «Два великих світла на полоцькому горизонті...», структурною частиною якої був «Додаток до хронології...» з окремим твором «Генеалогія старожитнього роду князів на Острозі Острозьких...» (1789) [27, с. 38].

Через понад сто років пізніше вже після Стебельського історик Юзеф Вольфф (1854–1900), у виданій у Варшаві в 1895 р. змістовній монографії «Литовсько-руські князі...» присвятив окремий розділ долі Гальшки Острозької, факти з життя якої були документально засвідчені на актах Литовської метрики.

Варто також вказати на зацікавлення долею Гальшки Острозької видатним українським письменником, вченим, людиною справді енциклопедичних знань Іваном Франком (1856–1916), який під кінець свого життя у 1912 р. написав і в додатку до часопису «Учитель» опублікував спеціальну працю «Шість записів князя Іллі Костянтиновича Острозького з р. 1535–1540». Франко відзначив глибоко трагічну історію Гальшки Острозької, підкреслив, що «рід князів Острозьких відіграв дуже важливу роль в історії Південної Русі та історії Польщі XV–XVI ст.» [цит. за: 27, с. 41].

Видатний український вчений, історик і філолог, перший ректор (у 1834–1835 роках) Київського університету, прогресивний громадський і культурний діяч Михайло Максимович (1804–1873) у написаних в 1866 р. «Листах про князів Острозьких до графині А. Д. Блудової» поставив питання, хто ж більш всього винен у «трагічній лихій долі» Гальшки і подав цілу низку альтернативних варіантів: «Чи примхлива Беата, якій хотілось як можна довше володіти величезною спадщиною своєї дочки? – Чи молодий князь Костянтин Костянтинович, який допоміг князю Дмитру Сангушку обвінчатись на своїй юній племінниці, щоб і її Острозьке володіння вирвати поскоріш з рук ненависної для нього ляховиці? – Або ж король Жигимонт-Август, так немилостиво засудивший на вигнання Дмитра Сангушка, притримавшись огидного обвинувачення, створеного на замовлення Станіславом Чарнковським? – Знайшовся і інший угідник, Мартин Зборовський, який нагнав втеклу пару вже не на своїй, а в Чеській землі, в Яромірі, і не зупинився умертвити Сангушка (1554 р.) і, разом з його

головою, доставити скаредній Беаті її овдовівшу дочку... І для чого ж? Щоб августійший опікун видав її насильно за любимого ним поляка Гурку, не зважаючи вже й на одчайдушний спротив її матері... бідна Алжбета! Не доставшись люблячому її князю Семену Слуцькому, залишившись удовою, і після немилого їй Лукаша Гурки вона прибула вже безумна до свого дядька в Острог, де і померла» [35, с. 20].

Серед острожан і гостей Острога протягом усього ХХ ст. набув популярності роман В. Соловйова (1849–1903) [45] про Гальшку Острозьку – «Княжна Острожская» в 2-х частинах (1887, останнє видання 1903 р.).

Ось як зображується в романі кн. Гальшка Острозька: «Княжна Олена Іллівна Острозька (або Гальшка, як її всі називали) була незвичайна, нечувана красуня. Така краса народжується протягом століть, завойовує собі славу... і пам'ять про неї зберігається у нащадків...» [45, с. 8]. Гальшка вважалася однією з найкрасивіших жінок Речі Посполитої, але це не принесло їй жіночого і людського щастя.

У кінці всіх перепетій життя Гальшки, В. Соловйов писав: «Ім'я княжни Гальшки досі ще не забуте в південно-західному краї. Її краса і її незвичайні нещастя викликали цілий ряд народних оповідань» [45, с. 183].

Цей твір підтримує міфологізацію постаті Гальшки. Текст насичений багатьма вигаданими ситуаціями, фактами і подіями, що нічого спільного не мають з історичними реаліями.

Спроби відтворити долю Гальшки в художньому творі належать також І. Гушалевичу (повість «Гальшка. Острозька княжна. Історична повість XVI ст.»), П. Угляренку (роман «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)»).

Роман П. Угляренка «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)» (1990 р.) – перша спроба в Україні відтворити долю Гальшки в художньому творі. У цьому творі з позицій історичної правди відображені події з історії Острога середини XVI ст., життєві колізії Гальшки, Василя-Костянтина Костянтиновича Острозького, Сигізмунда-Августа, Дмитра Сангушка. Ці

образи переконливі, історичні реалії і колорит епохи зображені найбільш близько до тогочасної дійсності.

Згадується образ Гальшки і в історичному романі професора Національного університету «Острозька академія» Петра Кралюка «Шестиднев, або Корона дому Острозьких» (2010 р.) та в романі Валентина Терлецького «Книга сили. Воля».

Другим в Україні художнім твором про Гальшку Острозьку є роман О. Гулько «Посаг», виданий в 2011 р.

У 2019 році Ірина Звонк в електронній версії представила книгу «Гальшка Острозька», яка ще не є завершеною.

Образ Гальшки змальовано в вірші І. Голубюк «Привид Гальшки Острозької» й поемі С. Луцкової «Плач за рожевою птахою». Театром «Бенюк і Хостікоєв. Театральна компанія» була поставлена вистава «Гальшка Острозька» за адаптованим однойменним рукописом О. Огоновського, створеним у к. XIX ст. Непересічна доля Гальшки привабила й українського художника Ю. Нікітіна, який написав портрет княгині.

Дослідники наголошують на територіальних відмінностях у питанні участі жіноцтва в суспільних процесах. Так, О. Кривоший говорить, що в Великому князівстві Литовському, до якого входило й Волинське воєводство, права жінок унормовував Литовський статут, який передбачав принцип їхніх рівних прав із чоловіками. Дослідник зазначив: «на українських землях, на відміну від Західної Європи, суспільне становище жінки залежало не від суспільного становища чоловіка, а від її майнового становища. І тому шляхтянки, особливо вдови, офіційно не приймаючи участі в політичному житті, але володіючи інколи величезними земельними латифундіями, мали досить значну суспільну вагу в своїх повітах» [28, с. 22]. Жінки не тільки управляли господарством, долучалися до найважливіших політичних рішень, займалися благочинною діяльністю, але навіть могли займати й наслідувати державні посади.

Отже, із цього погляду діяльність Гальшки Острозької не є виключенням для свого часу, хоч це і не повинно применшувати зробленого нею.

У польських хроніках епохи Середньовіччя, а також у працях істориків XVIII–XIX ст. зустрічаються згадки про психічну хворобу Гальшки, що нібито вона втратила розум і доживала свої роки у Дубно на утриманні дядька – Василя-Костянтина та двоюрідного брата Януша Острозького. Та знайдені документальні свідчення того, що Гальшка після 1573 року вела господарські справи, виступала перед свідками в суді. Про ясність її розуму свідчить і складання княгинею в місті Турові заповіту (тестаменту), що датується 16 березня 1579 року. [24] У своєму заповіті Гальшка Острозька заповіла шість тисяч кіп литовських грошей на розвиток шпиталю й православної академії, що планував відкрити в Острозі її дядько: «...на шпитал і академію Острозскую, на монастир святого Спаса неподалік Луцка над рікою Стиром і на селі Дорогиню шест тисячей личби литовської» [4, с. 55] .

Отже, досліджуючи образ Гальшки Острозької, автори акцентували увагу на меценатській діяльності жінки, оминувши деталі особистого життя. Щоб відтворити всі складні обставини життя Гальшки кн. Острозької, необхідне залучення усього корпусу письмових джерел – як тих, що вже впроваджені до наукового обігу, так і потенційних, що могли зберегтись, проте ще поки що не виявлені і у близькій чи далекій перспективах можуть знайтись, розшукатись. Не викликає сумніву, що маються значні перспективи подальших студій та джерельних знахідок, які стосуються кн. Гальшки Острозької. Це дозволить поглибити знання про феномен «Волинських Афін».

РОЗДІЛ 3. ХУДОЖНІ ВЕРСІЇ ОБРАЗУ КНЯГИНИ ОСТРОЗЬКОЇ В РОМАНАХ П. УГЛЯРЕНКА «І БУВ РАНОК, І БУЛА НІЧ...(ГАЛЬШКА)» ТА О. ГУЛЬКО «ПОСАГ»

Роман «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)» П. Углярєнка став в українській літературі першою художньою версією життя Гальшки Острозької (1539–1582) – доньки князя Іллі Острозького та Беати Костелецької, онуки князя Костянтина Острозького. Героїня роману була фундаторкою Острозької академії – першого на території України навчального закладу європейського типу, та попри це, залишається для більшості особою невідомою або малознаною.

Про факт народження героїні в романі дізнаємося, що народилася вона через три місяці після смерті свого батька, який дуже чекав на її появу: «Гальшка, донька Беатина, з'явилася на світ через три місяці після смерті

батька свого, князя Іллі Острозького» [46, с. 92]. Не полегшила долю дівчини небесна заступниця Свята Єлизавета, на честь якої її було названо («Гальшка» – скорочена форма від імені «Єлизавета»).

Родинні статки, які успадкувала дівчина за батьківським заповітом, зробили її заручницею в руках мисливців за багатим посагом: «...друга частина спадщини, з Острогом, зосталася за малолітньою Гальшкою та її матір'ю» [46, с. 93].

Сам князь Ілля Острозький ще до народження Гальшки зазначив, що його донька має сама собі обрати мужа: «Не з примусу заміж піде, бо інакше чоловік і жінка байдужі будуть одне до одного від першого дня й до кінця життя» [46, с. 46]. І хоч батько визначив для своєї доньки кількох впливових опікунів, зокрема польського короля Сигізмунда-Августа та його дружину, але й вони не зарадили Гальщі. Не лише опікуни, але й рідний дядько дівчини, Костянтин-Василь Острозький та мати, Беата Костелецька, вирішуючи її долю, не випускали із поля зору власні соціально-політичні й майнові інтереси.

Назву роману, яку мати дівчини, Беата, вчитала у якійсь книзі, автор трактує її як суперечність долі Гальшки: «І був ранок, і була ніч... Чи не передвісник це ще більшого лиха? Чи, можливо, радості, що будуть з Гальшкою вільні, поселяться невдовзі в своєму рідному Острозі, широко розчинивши браму, щоб увесь час до них польські й чужинецькі вельможі заїжджали, серед яких, може, знайдеться й такий, що сподобає Гальшку» [46, с. 266].

Беручись за створення образу острозької шляхтянки, П. Угляренко в цілому запозичив існуючу історичну схему.

Про дитинство дівчини автор відомостей не подає, Гальшка перед нами постає на початку другого розділу вже юною дівчиною, «маленькою, худорлявою, що ще й з дитячого віку не вийшла» [46, с. 131], до якої почали юрбами з'їжджатися юнаки із найзнатніших магнатських і шляхетських

родів, котрі були б не проти породичатись із впливовою і економічно потужною династією князів Острозьких: «Беата з прикрістю говорить про те, що з усіх кінців Польщі і Литви їдуть в Острогог, хочуть відібрати в неї Гальшку...Спадкоємець воєводи Подільського Яна Малецького Миколай сватом своїм в Острог надіслав Миколая Радзивілла. Сватався потім до Гальшки Дмитро Вишневецький» [46, с. 92–93]. На оглядини до Острога над'їжджав і улюбленець князя Мартин Зборовський, якому малолітня Гальшка Острозька дала відсіч: «Краще у Вілію кинуся, ніж вийду заміж за Зборовського» [46, с. 122].

Відсутність відомостей про дитячий період життя головної героїні зумовлений, на нашу думку, браком відповідних історичних досліджень.

Дівчина податлива, підлегла своїй матері. Портретні деталі опису Гальшки надзвичайно лаконічні. Найчастіше це авторські характеристики, в яких вона порівнюється з лебідкою, котра «пливла, час од часу змахуючи крилами» [46, с. 112] або з чарівною русалкою «з розпущеними кісьми, що мокрими пасмами лягають на її засмаглу спину» [46, с. 94]. Гальшка безтурботна, мрійлива: «Щойно була сумна, а тепер усмішка лукава якась на обличчі. Й не може чомусь всидіти на місці, ніби кружляє в танку – чи справді здається, що танцює?» [46, с. 112]. Найдорожчою за все на світі для дівчини була її свобода, незалежність: «Над душею моєю й тілом нема короля» [46, с. 196].

Сюжет роману – це не просто ланцюг нещасливих шлюбів Гальшки, а історія її боротьби за своє право жити і діяти згідно зі своїми переконаннями, за покликом серця: «А в мене хіба волі нема, хіба не людина я, що можна все, що завгодно, зі мною чинити?» [46, с. 184].

Суголосно історії автор показує трагедію родинного життя своєї героїні та розповідає про заміжжя Гальшки, яких всього було три. Один із прихильників Гальшки – перший красень і перший лицар Русі Дмитро Сангушко не став чекати повноліття дівчини. Він викрав і поселив її у своєму

родинному маєтку в Каневі. В 13 років Гальшка стала його дружиною, незважаючи на те, що проти цього шлюбу були мати і король: «У замковій церкві, в Острозі, старий Отець Феодосій з'єднав їх перед богом і людьми. Свідком тому Василь-Костянтин, князь Острозький. І Зофія» [46, с. 125]. Перший шлюб не приніс щастя дівчині, бо князя було звинувачено в її викраденні і на вимогу матері – Беати Костелецької – засуджено до страти і безчестя. Розправа над Дмитром Сангушком, здійснена військом Мартина Зборовського, відбулася на очах Гальшки: «Князь Сангушко лежав, догола роздягнутий, неживий уже, мертвий, у багні скривавленому» [46, с. 167].

Завдавши непоправної психологічної травми, смерть коханого лише посилила внутрішній спротив Гальшки навіть по відношенню до матері, яку вважала причетною до смерті Сангушка: «І не ворухнулася Гальшка, коли Беата постала перед нею на порозі. Мов статуя мармурова стояла, яку хтось навмисне, для жарту, убрав у чорний оксамит. Жоден м'яз не поворухнувся на Гальшчиному обличчі, навіть дрібна сльозинка не викотилася з ока» [46, с. 179]; «ніби осліпла раптом, нікого не помічаючи, поверх голів кудись дивилася» [46, с. 174].

Другий шлюб Гальшки, укладений за волею Сигізмунда-Августа, теж не враховував її почуттів, а став формою сплати королівського боргу старому князю Лукашу. Гальшка, не втрачаючи жаги до боротьби, і в цьому випадку намагалася протистояти чужій волі. Дівчина збунтувалася проти Гурки, розкривши свій характер. В епізоді нападу на Гурку показала свою сміливість, хоробрість, безстрашність: «Переляканими очима дивилася на ліжко посеред покою: ні тепер, у Варшаві, думала, ні в Шамотульському замкові графові не покориться. Несподівано сповнилася рішучістю, зірвала зі стіни кривий татарський меч у золотому оздобленні й з усієї сили вдарила ним графа, щоб умер він, як Дмитро Сангушко» [46, с. 197].

Трагізм долі молодої заможної жінки підкреслюється й тим, що навіть власна мати розглядає шлюби доньки як спосіб вирішення певних питань. У

цьому випадку вона не погодилася з рішенням королі і, викравши доньку, вивезла її до Львова і одружилася з Семеном Слуцьким: «В монастирському храмі обмінялися перстнями Семен і Гальшка» [46, с. 243]. Сама Гальшка тепер була сповнена рішучості як ніколи раніше. Вона, вічний пішак у чужих політичних іграх і підкупках союзників, незмінно покірною волі матері, відчула в собі невідому раніше силу, силу закоханої жінки, силу своєї розквітлої краси, силу власних бажань. Свій супротив, непокору, князівна виражає готовністю «кинутись навтіки від усіх, намагаючись ніби крізь землю провалитися» [46, с. 121].

Ця подія стала початком найдраматичнішого періоду в житті двадцятирічної княгині Острозької: взявши монастир в облогу, Лукаш повертає собі дружину і ув'язнює її в маєтку Шамотули.

Автор описує приміщення одного з найбільших в усій Речі Посполитій замку та емоційний стан дівчини, яка була налякана, що у величезному палаці не було нікого з людей, а покої нагадували в'язницю: «Приміщення, в якому опинилася, – довге, вузьке, наче галерея. А ще вужче віконечко, помережане ґратами. Посередині ж широке дубове ліжко, поставлене ніби для того, щоб не було проходу до вікна. Подолала перешкоду й чолом притулилася до скла, угледіла озеро, в якому вода була чорна, як дьоготь» [46, с. 237].

Гальшка не втрачала надії, жила сподіванням, що дочекається рятівників, хоч у тяжкому очікуванні минали тижні та місяці: «Завжди ж думала, що мати, Беата, дістанеться до Шамотульського замку. Бо ж тільки мати рідна може визволити її з темниці» [46, с. 273].

У Шамотулах Гурка намагався добитися її прихильності, спершу по-доброму, ласкою і вмовляннями. Але все даремно. Гальшка категорично відмовлялась підпорядковуватись волі Гурки і не визнала шлюб з ним законним, адже була обвінчана обманним шляхом. У дівчині нарешті

прокинулася родова гордість, вона так і не згодилася визнати Гурку своїм чоловіком, їх шлюб так і залишався таким хіба що на папері.

Після невдалої спроби втечі дівчина була зачинена Гуркою у Шамотульській вежі: «До вежі повів, де вузьке віконце з ґратами, а внизу під ним – чорне, бездонне провалля» [46, с. 275]. Після цього Гальшка втратила цікавість до всього на світі, бо могла споглядати лише сумне видовище, що відкривалося з єдиного віконця Шамотульської вежі: «Якби могла розламати ґрати, то головою б пірнула у чорне бездонне озеро, що тільки одне його бачить» [46, с. 273].

Перед нами постає жінка з твердим характером, безкомпромісна та принципова, що «вже нікого й нічого я не боїться» [46, с. 233], яка не йде на поступки тирану. Результат цього – фактичне ув'язнення і сепарація від навколишнього світу.

Дівчина порівнювала купання в купелі в Шамотулах із купанням у тихоплинній річці Вілії, з її рідним домом, з Острогом. Гальшка сумує за домівкою, їй сниться Острог, в якому «навстіж відчинене вікно, за яким рясно вишні цвітуть» [46, с. 276]. Також у своїх снах князівна шукає порятунку, просить Наливайка «забрати її та завезти далеко-далеко» [46, с. 126].

Княгиня вела аскетичний спосіб життя, ні з ким не спілкувалась, втратила жагу до життя: «Бо кожний новий день був схожий на минулий. І тиждень, і місяць, і рік. За вікном – безодня, чорне озеро, вдалині ліс. І сили нема, й бажань ніяких. Що вже ні князь Сангушко, ні чоловік, Семен Слуцький, їй не сняться...» [46, с. 314].

Образ Гальшки розкривається через показ внутрішніх роздумів про пошук сімейного щастя: «Такою, певно, народилася на світ, думала, що кожний, хто хоч трошки прихильний до неї, зазнає переслідування. Наливайка мати вигнала з Острога, Дмитра Сангушка Зборовські убили, а

Семена Слуцького...в темницю після всього кинули за повелінням Сигізмунда-Августа» [46, с. 197].

Внутрішні монологи дівчини сповнені мінорного звучання і відображають побивання дівчини за її нещасливою долею: «помолись за мене, мамо, попроси всевишнього, щоб змилував наді мною, бо, здається мені, що скоро довга, темна ніч настане, що й світанку не дочекаюся» [46, с. 112]; «як жити, що робити, бо зараз, здається, ніби на хвилях пливе вона, які кидають її з гребеня на гребінь» [46, с. 196]; «Господи, чи не краще смерть?» [46, с. 184] та безперервністю, швидкоплинністю життя: «Вілія й після нас тектиме? І верби над нею плакатимуть? Світ, значить, вічний?» [46, с. 112].

Лише несподівана смерть князя Л. Гурки у 1572 році визволила Гальшку. Невільництво дівчини тривало довгі чотирнадцять років. Залишатись у Шамотулах не було жодного сенсу, вона бажала якомога швидше покинути це понуре місце, де у безвісті і безлюдді пройшли її молоді роки.

Автор з особливим напруженням зображує момент звільнення княжни: «Нетерпілося Гальщі швидше опинитися за градським подвір'ям – повинна ж переконатися, що справді вільна й може йти куди завгодно, ніхто не зупинить її, не кинеться навздогін» [46, с. 315]. Дівчина відчула всю свою силу, волю до життя: «З кожним кроком, з кожною миттю все дужчою й дужчою себе почуває, що, здається, до краю землі дійде й не втомиється. Навіть бігла, бо нетерпілося швидше поза болото, поза ліс, де людей багато» [46, с. 316].

Гальшка не вірила своїй довгоочікуваній свободі, князівна марила та згадувала свого першого чоловіка Дмитра Сангушка, з яким могла б бути щасливою: «Хочу до мужа свого, князя Дмитра, одного-єдиного, який любить мене» [46, с. 317]. Але Сангушка немає в живих, воєвода Зборозький його вбив. Немає і Семена Слуцького, втопився. Всі три чоловіки Гальшки загинули, в свої тридцять чотири роки княжна Острозька тричі вдова.

П. Угляренко крізь увесь твір проводить мотив протистояння колонізації Правобережної України в середовищі української шляхти. В умовах складної суспільно-політичної і релігійної ситуації Гальшка показана непохитною прибічницею батьківської віри: «Я українка, українкою і зостануся!» [46, с. 146].

Завершується роман перспективним фрагментом про життя Гальшки після визволення з Шамотульського замку: «Десять років після повернення з Шамотульського замку ще прожила на світі князівна Острозька. Померла Гальшка наприкінці 1582 року, передавши і Острог, і весь свій маєток князеві Василю-Костянтину і його синам – Янушеві, Костянтину й Олександрю» [46, с. 319].

Літературна традиція художньої інтерпретації життєпису Гальшки Острозької була продовжена романом О. Гулько «Посаг».

Уже сама назва твору «Посаг», тобто придане – майно, гроші, які отримує наречена від батьків або родичів, коли вона виходить заміж, налаштовує читача на сприйняття життєвої історії головної героїні крізь призму шлюбних звичаїв і становища жінки в суспільстві того часу. Упродовж твору неодноразово підкреслюється, що Гальшка Острозька була однією з найбагатших наречених Королівства, але цей факт не тільки не приніс молодій жінці жіночого і людського щастя, але й перетворив її життя на суцільне випробування.

Концептуальним тут є і авторське визначення жанру твору як роману-мартиролога. Як відомо, мартиролог (грец. *martyrologos*, від *martyros*: мученик і *logos*: слово, вчення) – збірник мартирій, тобто творів, в яких зображувалося життя святих, мучеників за віру. Ці твори виникали на підставі протоколів допитів перших християн, тож подавали вірянам приклад геройства, здатності витримати тортури заради Христа, пройти його стражденний шлях. Нині назва цього жанру використовуються для переліку жертв насильства, репресій. Так, в українській літературі мартирологами

названі книги «Розстріляне відродження» (1959) Ю. Лавріненка, «З порога смерті... Письменники України – жертви сталінських репресій» (1991) упорядкування О. Мусієнка тощо [див.: 31, с. 17]. Роман О. Гулько «Посаг» є першим художнім твором означеної жанрової модифікації. Про подібну жанрову приналежність роману «Посаг» свідчить концепція образу Гальшки Острозької, на долю якої випали наруга, страждання, зради, та через усе це жінка пройшла, не втрачаючи надії і честі.

Хронологічно О. Гулько обмежує художній життєпис Гальшки Острозької, починаючи з нападу на неї та захоплення в полон Дмитром Сангушком і завершує звільненням із ув'язнення після смерті Лукаша Гурки. Але ретроспективно художній час роману розмикається спогадами Гальшки, її матері Беати, служниці Уліти та інших персонажів, що долучаються до образотворення Гальшки. При цьому як і в першому романі про княжну Острозьку, О. Гулько майже нічого не повідомляє про дитячий вік героїні, про який історична наука не володіє достеменними даними.

Із окремих деталей, розосереджених упродовж усього твору, складається художній життєпис Гальшки Острозької. Ні високе походження, ні статки не приносять їй щастя в житті. Через ранню смерть батька, вона та її мати стали заручниками свого майнового становища: «Князь Ілля Острозький помер ще до її народження, а Галшка стала нареченою із найбагатшим посагом у Русі, Литві й Польщі. Ще б пак, адже це були об'єднані статки матері – Беати Костелецької і батька – Іллі Острозького. Тож не дивно, що ще з дитячого віку за Галшкою полювало чимало охочих заволодіти такими багатствами» [19, с. 7].

У романі можна виділити кілька сюжетних вузлів навколо приватних історій життя Гальшки, які пов'язані з роллю різних чоловіків у долі героїні. Перша – історія підступного викрадення і збезчещення Гальшки Дмитром Сангушком. Тут авторка наголошує, що в дівчини не було юнацько-замріяного періоду, відірвана від ляльок, вона одразу ж потрапила у вир

дорослого життя: «Притискаючи до грудей ляльку, вона розуміла, що йдеться про неї, але второпати, що таке шлюб, не могла» [19, с. 9]. Але попри свій юний вік Гальшка чинить спротив Сангушкові: «Ніколи! Я накладу на себе руки раніше, ніж з'явиться святий отець, щоб нас обвінчати. І не бачити тобі мого посагу» [19, с. 6]; «Ти візьмеш мене тільки мертвою» [19, с. 6]. Гальшка готова була ризикувати життям, аби захистити себе. Для дівчини найголовнішою була її честь: «Після того, як він заволодіє нею, Гальшка буде змушена покінчити з собою» [19, с. 6]. Жорстокий вчинок Сангушка завдав невинної травми молодій дівчині: «Вона, зі замиранням серця, не мріяла про перше кохання. Заплющивши очі, не намагалася уявити, яким буде її обранець. Заплющивши очі, вона лише бачила перекошене радше звіриним оскалом, аніж людською посмішкою, обличчя Сангушка» [19, с. 89].

Другий сюжетний вузол – знайомство Гальшки з Семеном Слуцьким. Він єдиний, хто не був зацікавленим у посагові дівчини: «Йдеться не про посаг, а про почуття. Коли я зустрів княжну в образі простолюдинки, я не знав, якого вона роду, і не підозрював про те, який у неї посаг» [19, с. 102]. Саме з історією взаємин Гальшки й Семена пов'язаний розквіт чуттєвості княжни: «Гальшка жила уже в іншому світі. Незнайомий своїми хвилюваннями, він тривожив її серце, яке так солодко і водночас болюче стискалося, варто було лише згадати Семена. Він рятував її від спогадів, дарував надію і сподівання. Гальшка закохалася» [19, с. 109]. Семен Слуцький, після зустрічі з Гальшкою був зачарований нею: «Біла шкіра, блискуче волосся, виніжені руки... така витонченість, грація і благородство у рисах обличчя рідко зустрічаються навіть серед панночок» [19, с. 81]. У момент вінчання з Семеном всі мрії дівчини збулись, марення, де вона бачила себе лише поряд з коханим, втілились, дівчина почувала себе окриленою, безтурботною: «Гальшка стояла молода, квітуча, а головне щаслива. Була переконана, що немає щасливішої нареченої за неї» [19, с. 169]. Усупереч роману П. Угляренка про смерть Слуцького від утоплення, О.

Гулько згідно з існуючими історичними версіями говорить про вбивство Семена на очах Гальшки Лукашем Гуркою.

Саме з останнім пов'язано чи не найтрагічніший період життя Гальшки Острозької. Молода жінка знову стала розмінною монетою, тепер у руках короля: «Король продав мене, родовиту княжну, наче рабиню» [19, с. 228]. Княжну Острозьку мучили тривожні передчуття, коли думала про можливість цього шлюбу, «відчувала, що це буде трагедією для неї» [19, с. 124].

Достеменним фактом біографії історичної Гальшки було те, що вона провела чотирнадцять років у вежі замку в Шамотулах, який належав Лукашу Гурці. Використовує цей факт у своєму романі й О. Гулько.

Авторка наділяє Гальшку неабиякою твердістю духу, щоб встояти від численних спокус і не скоритися волі Гурки: «Чим би мені це не загрожувало, я не вийду за цього пристарілого залицяльника! Я не боюся нічого! Навіть гніву короля!» [19, с. 110]. Заточена у вежу, Гальшка все одно проявляла протест, упертість та незламну силу волі: «Замкнувши мене у вежі, ви сподіваєтесь, ніби це допоможе зламати мене» [19, с. 204]; «Навіть під страхом смерті – ні!» [19, с. 232]. Через свою холодність і неприступність, злостиві погляди на Л. Гурку авторка порівнює Гальшку зі звірятком. Молода жінка позбавлена спілкування, можливості бачитися з матір'ю, навіть виходити в сад замку вона може лише з дозволу нелюба. Проте вона не погоджується отримати волю як плату за свою прихильність до старого Гурки. Цей період життя князівни найвлучніше характеризує віщування Аглаї: «Твоя душа помре раніше, ніж твоє тіло» [19, с. 90], «Помре твій розум. Ти житимеш» [19, с. 128].

Важливим складником психологізації образу Гальшки є сни й видіння, які є передвісниками її майбутнього: «якийсь холодний камінний замок, вежа, висока і сира, і вона, Галшка, у тій вежі. Важкі й масивні ковані двері, які із зловіщим скрипом відчинялися і на порозі з'являвся Лукаш Гурка.

Усміхнений, з перекошеним ротом, він поволі наближався до Галшки. Здирав із неї сорочку. Споглядав молоде ніжне тіло. Галшка сполохано оглядалася довкола, шукаючи порятунку там, де його не було» [19, с. 114]; «Вона бачила скоботну процесію, яку очолювали два величезних атлети – несли труну, а в ній лежала вона, Галшка, з сивим волоссям, синіми губами і заплющеними очима – мертва» [19, с. 239] та розбиті мрії дівчини: «Побачила, як синє небо почорніло, а пухкі хмарки перетворилися на важкі грозові хмари. І вона, вся у чорному, зі сивим волоссям, плаче під гуркіт грому, і невідомо що звучить сильніше: оте страшне гримання чи її ридання» [19, с. 110]. Вони передають стан спустошеності, страху, безвиході молоді князівни.

Розкриваючи внутрішню сутність образу Гальшки, письменниця зосереджує увагу передусім на відчуттях, думках жінки, яку розглядають лише як придаток до посагу: «Її ніколи тривожно-солодко не хвилювали запахи весняних квітів. Не крутили голову думки про зачіски, гарне вбрання, вишукані східні віяла, про заможних і статечних кавалерів, які б схилилися у вічному коханні. У ній бачили лише посаг. Так, ніби не було такої людини як Галшка Острозька, були лише землі, маєтності й багатство. А вона, – тіло, яке додавалося до посагу» [19, с. 89].

Після того, як Лукаш Гурка привіз княжну у свій замок і замкнув у одній із найвищих веж, для Гальшки плин часу зупинився. Усі дні були однакові – нудні і довгі. Усі ночі були жахливими – снилися поля, ліси і луки, якими вона скакала на своїй кобилці, шелест вітру будив її, решту ночі Гальшка проводила у риданнях, яких ніхто, окрім холодних камінних стін, не чув. Дівчина чекала порятунку, згадувала дитинство, жила лише спогадами, в її очах можна розгледіти тугу за тим, чого вже не вернеш: «Де ж ви, мої рідні люди? Коли ви мене заберете додому? Як же я скучила за вами» [19, с. 322]. Проте навіть у цьому стані дівчина не переставала показувати своє бунтарство, протистояння та непослух: «княжна другий день відмовлялася від їжі» [19, с. 211].

Гальшка не вмiла лицемiрити. Беата з Улiтою виховали її щирою i правдивою. Вона була дiвчиною iз тонким i вразливим внутрiшнiм свiтом, не кожному дозволяла зазирнути у той незримий свiт, навiть мати не завжди могла проникнути у зазеркалля доньчиної душі. Їй необхідний був простiр, в якому вона могла б спілкуватися iз собою, переосмислювати якiсь події i погляди, будь-яке втручання у цей простiр викликав вiдторгнення того, хто насмiлився це зробити. Княжна любила природу, знаходила спокiй у лiсі, де почувалася впевнено, адже вiн, на вiдмiну вiд людей, ніколи не заподiяв їй шкоди. Любила Гальшка подорожувати до озера: «Тiльки вступивши у чисте озерце вона могла вiдчути себе єдиним цiлим з природою» [19, с. 80].

Сама Гальшка iз презирством ставилася до свого багатства. Бо саме через нього вона стала жертвою, за котрою ганялися найвправнiші мисливцi королiвства, перетворивши залицяння у нескiнченнi лови, замiсть уваги, оточивши її хитромудрими пастками. Самiй дiвчинi вiд життя потрібно було мало: «розумiння, гармонії i спокою!» [19, с. 90].

Авторка зазначає, що Гальшка мала тонку душу, проте нiхто її не бачив, бо бачити не хотiв. А вона ж була «прозора, як свiтанковий серпанок, узорчастий, таємничий, умережаний щирiстю i добротою» [19, с. 89]. О. Гулько порiвнює самотню Гальшку з ластiвкою, «яка не вiдлетiла iз вирiєм у теплi краї» [19, с. 257].

Образ Гальшки переданий словами закоханого в неї Слуцького: «Вона не була примхливою княжною, розцяцькованою коштовним камiнням i тонкими мереживами, бо сама була перлиною, здатною облагородити будь-яку справу. Коли зустрiв її вперше й побачив у селянському вбраннi, звернув увагу на граційну поставу, а в очах побачив блиск мудростi i загартованої жiнки. Водночас, це якось дивним чином поєднувалось з надвразливістю й тендiтністю. А потiм вiн збагнув: i сила, i слабкiсть однаково прикрашають її» [19, с. 176]; «Риси її обличчя занадто благороднi, а шкiра занадто нiжна й виблискувала слiпучою бiлизною» [19, с. 99]. Та Селентiя, воїна Лукаша

Гурки, який лише раз бачив дівчину: «Сором'язливе дитяче обличчя запало йому в душу, а печальні великі, по-дитячому вологі і вразливі очі він ніколи не зможе забути. На мить здалося, що він закохався у те іскристе блимання по-дитячому вологих і вразливих очей» [19, с. 153].

Життєві тортури, приготовані долею, наприкінці роману змінили зовнішність найгарнішої нареченої королівства: «Зі скуйовдженим волоссям, розхристана лежала Галшка на зім'ятому ліжку. Важко було сказати, жива чи мертва: очі скляні, шкіра бліда, з чорними й глибокими ямами навколо очей. Її душа зависла на переході між життям і смертю і уважно спостерігала за своїм напівмертвим тілом» [19, с. 153]; «Нерозчесане волосся, каламутний погляд і гірка зневірлива посмішка змінили колишню Галшчину вроду» [19, с. 360].

В образі Гальшки Острозької показано трагічну долю дівчинки й жінки, представниці привілейованих, аристократичних верств суспільства, яка стала пішаком у жорстокій боротьбі нащадків шляхетських родів за її придане. Із цього приводу в лаконічній післямові до твору О. Гулько, звертаючись до читача, зазначає: «Можливо, комусь мій роман видасться занадто жорстоким і перенасиченим насиллям. Хочу сказати дещо на своє виправдання. Це життя моїх героїв жорстоке і перенасичене насиллям. Мені самій було важко писати. Місцями плакала. Десь на написанні третьої частини впала у депресію, вийти з якої вдалося лише після завершення роману» [19, с. 383].

Як і роман П. Угляренка, роман О. Гулько «Посаг» завершується епілогом, в якому описано період життя після остаточного звільнення, пов'язаний із меценатською діяльністю Гальшки: «Галшці Острозькій вдалося прожити життя заново. Вона знайшла втіху в меценатстві. Переписала землі, які з великими труднощами вдалося повернути Костянтинові Острозькому, на його дітей. А в 1579 році склала заповіт, у якому значилося про передачу грошей на розвиток Острозької академії, не

забула Галшка і про шпиталь, а також православний монастир Святого Спаса» [19, с. 382].

Отже, усупереч браку документів про життя Гальшки Острозької, П. Угляренку вдалося через поєднання скупих історичних фактів із лаконічним домислюванням змодельовати переконливий образ жінки XVI століття, продемонструвати неординарний характер і духовний аристократизм меценатки доби пізнього Середньовіччя, яка в найдраматичніших обставинах приватного життя зважується на протест. У романі П. Угляренко виступає з позиції історичної об'єктивності як спостерігач, на відміну від О. Гулько, яка проникаючи у внутрішній світ своєї героїні, намагається зрозуміти, наблизити для себе і для читача обставини її життя, пишучи про них із позицій Гальшки, стаючи на її місце, дивлячись на світ її очима. О. Гулько залишає за собою право на власну думку, на перегляд усталених поглядів та оцінок, на створення такого образу княгині Острозької, який відповідає її художній концепції історії. Загалом художню інтерпретацію образу Гальшки О. Гулько проводить на основі майстерного поєднання документальних свідчень про її життя та художнього домислу й вимислу деталей.

РОЗДІЛ 4. ПЕРСОНАЖНА СИСТЕМА РОМАНІВ ПРО ГАЛЬШКУ ОСТРОЗЬКУ

Поряд із Гальшкою Острозькою в романі П. Угляренка «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)» діють як реальні історичні постаті, так і вигадані персонажі. До історичних належать: польський король Сигізмунд-Август, Беата Костелецька, Ілля Острозький, Костянтин-Василь Острозький, Дмитро Сангушко, Семен Слуцький, Лукаш Гурка, Мартин Зборовський, Ольбрахт Ласький, Станіслав Гурка. Вигаданими є Василь Наливайко, Степанія, Марія.

Образ Беати Костелецької є дещо суперечливим і відносно поглядів істориків, і відносно логіки самого його розвитку. Так, Ю. Нікітін вважав, що Беата була нервовою, імпульсивною, неврівноваженою, хитрою, жадібною до грошей та підступною жінкою: «Беата нічим не нехтувала: ні облудними обіцянками, ні судовими позовами, ні демонстративним умліванням при свідках вкупі з крижаною безсердечністю, що дозволяла їй витримувати довготермінову облогу. І не тільки психологічну, а й реальну – в монастирі» [36, с. 46].

Усупереч діям Беати, П. Угляренко характеризує її як люблячу, турботливу матір: «Дуже люблю тебе, найдорожча ти мені на світі, Гальшко» [46, с. 112]; «Нічого поганого дочці не зробила, навпаки, добра і щастя їй бажаю, врятувати хочу від біди» [46, с. 120]; «Задля її добра все чинила, хай хоч і неправильно, суворо, але так, як підказувало їй материнське серце» [46, с. 183]. Беата пообіцяла доньці, що віддасть за того, кого вподобає князівна. Жінка прагнула, щоб дівчина, як і її мати, одружилася з коханою людиною: «Беата радо приймає в себе гостей, очікуючи, вірячи: хтось з'явиться в Острог і такий, що несподівано припаде до серця Гальшці – лиш його тоді забажає, нікого більше» [46, с. 93].

Василь-Костянтин, дядько Гальшки, мав свої власні плани щодо одруження племінниці. Він з великою наполегливістю та енергією пропонував кандидатуру старости черкаського і канівського Дмитра Сангушка. Беата підтримала цей шлюб, дала згоду на одруження доньки: «Вельможі з усіх кінців Речі Посполитої домагаються руки моєї дочки, до

останнього часу я всім одмовляла, а це дала згоду, пообіцяла віддати Гальшку синові опікуна мого по смерті князя Ілії, князеві Дмитрові Сангушкові» [46, с. 111].

В епізоді вінчання Сангушка й Гальшки Василь-Константин постає владним князем, вершителем долі племінниці: «Замість вітця він тепер Гальщі, віднині й довіку» [46, с. 127].

В історичних свідченнях є відомості, що Беата зволікала зі згодою на цей шлюб, наполягала на необхідності королівського дозволу. Чи то не хотіла так швидко розлучатися з 14-річною донькою, чи то боялася втратити права на управління маєтками. Існують думки, що Беата й сама мала гарячі жіночі почуття до доньчиного нареченого.

До 1551 року Сигізмунд-Август був украй стурбований тим, щоб Беата не видала заміж дочки, найбагатшої нареченої Речі Посполитої, за небажану йому людину. На Віленському сеймі було навіть ухвалене спеціальне положення, за яким питання про заміжжя дівчат-сиріт повинно було вирішуватися їх найближчими родичами, у коло яких попадали й Острозькі, і польський королівський дім.

Король не бажав союзу дівчини з Сангушком – він хотів, щоб її багатства дісталися комусь із його прибічників. Підібрав для Гальшки вигідну кандидатуру: «Відповів Сигізмунд-Август, що настійно бажає того, аби його сестра Беата, яку дуже любить і зичить їй усякого добра, а дочці її щастя, вчинила так, щоб Гальшку взяв син славного воєводи Зборовського – Мартин, рицар молодий, шляхетний» [46, с. 111] і настійно бажав того, щоб саме він взяв шлюб з нею.

Мартин Зборовський не виявляв до молодої князівни почуттів, був байдужим, думав лише про маєток Острозьких та матеріальні цінності, які здобуде після одруження: «А Мартинові, коли правду казати, й одружуватися не хочеться, краще б розгулював, як і раніше. Таж зрікається Гальшки, непотрібна вона йому!» [46, с. 121].

Мартина автора зображує страшенним боягузом, який не здатен постояти за себе: «Мартин Зборовський, хоч усе відбувалося на його очах, й не поворухнувся, боячись найбільше, що самому не потрапити в небезпеку. Забившись у темний куток, тремтів там від страху» [46, с. 120].

Дмитро Сангушко, який «як тільки побачив Гальшку, стала вона йому милою» [46, с. 126], виступає в творі бунтівником, котрий не змирився з відмовою Беати, приїхав з Василем-Костянтином до Острога, взяв його штурмом, аби силою гарантувати виконання умов уже підписаної шлюбної угоди, одружився на князівні без згоди її матері та викрав дівчину: «Ні бог, ані король нічого вже не в змозі зробити, адже Гальшка – його жона» [46, с. 125].

Дмитро Сангушко щиро кохав Гальшку: «...щоб усім було добре, а Гальщі найкраще, бо ж любить її» [46, с. 144], з ніжністю ставився до молодої дружини та прагнув щастя для неї: «коли не бажає його Гальшка, то краще хай вертається до своєї матері – примусом її тримати не буде, бо то не дасть щастя ні йому, ні їй» [46, с. 130].

Портретна характеристика Сангушка передана словами воєводи Зборовського: «Молодий, майже одноліток короля, кучерявий, гарний, сильний, жінки на таких задивляються» [46, с. 91].

Сама ж Гальшка загалом прихильно ставилася до Сангушка й хотіла нарешті знайти якусь гармонію й рівновагу. Дівчина була готова віддати своє кохання Дмитрові: «Сьогодні нехай усе те станеться. Заслужили ж ми на наше щастя» [46, с. 161].

Їй завадила мати. Сповнена ненависті та бажання поновити колишнє становище, вона впала на коліна перед королем і зажадала справедливості й помсти. На сеймі, де вирішувалась доля Василя-Костянтина та Дмитра Сангушка, королем та сенаторами був винесений суворий вердикт: «Обох на смерть» [46, с. 140]. Король не бажав смерті Дмитра, та, видавши королівський універсал зі «звернення до воєвод польських і литовських з

наказом затримати князя Сангушка й доставити до Варшави» [46, с. 145], сподівався, що Дмитро не скоро дістанеться до призначеного місця. Проте виконати судовий присуд над Дмитром Сангушком взявся все той же Мартин Зборовський з сином, яких «помста веде, тягне за собою невідворотно, що нічого не можуть з собою зробити» [46, с. 149]. Недаремно – адже саме в молодшого Зборовського Сангушко викрав наречену.

Зображуючи втечу молодих до Чехії, П. Угляренко зображує готовність Гальшки вирушати за своїм чоловіком у нескінченний лабіринт пекельних кіл, розпалених людською пожадливістю: «Сангушко зовсім обстриг їй волосся, переодягнув під хлопця, щоб не привертала зайвої уваги, адже пан з молодою панною зовсім не те, що пан з паничем» [46, с. 160].

Розправа над Дмитром Сангушком, здійснена військом Мартина Зборовського, відбулася на очах у закоханої дівчини: «Слуги воєводські вбили князя Сангушка, перед тим ще зламали йому хребет» [46, с. 187].

Наприкінці роману Гальшка Острозька бачить старого воєводу Зборовського і сина його Мартина прикутими до ліжка. Автор трактує їхню долю як кару господню за те, що вбили Сангушка, залишивши зовсім юну Гальшку вдовою.

Вбивство коханого змінило ставлення Гальшки до Беати, дівчина зненавиділа матір: «Відколи з'їхалися у Варшаві, то до матері дочка не промовила ні слова» [46, с. 178]. Юна князівна вважала, що саме вона зруйнувала її перший шлюб, вбивши її чоловіка: «Це ти вбила його! Як я можу після цього любити тебе?» [46, с. 183].

А при королівському дворі змагання за руку й придане княгині Острозької тривали. У романі з'являється ще один образ – Семена Слуцького, «князя з дневнього київського роду Олельків, що споконвіку володіють Луцьком... Русявий, аж білий, князь Семен, довге волосся йому на плечі. У барвистому камзолі із золотими гудзиками, може, тільки на кілька років старший від Гальшки» [46, с. 181]. Зрозуміла дівчина, що Слуцький –

людина чуйна, не скривдить її, що об'єднує їх з князем одна печаль і захотіла бути з ним разом: «хоч зразу, як тільки побачила, вирішила: ні за кого іншого, тільки за нього піде, адже зрозумів її печаль. Бо і в князя Семена в душі тяжка печаль, – відчуває Гальшка» [46, с. 196].

В образі Слуцького Гальшка побачила опору, хотіла, щоб він захистив її, був поруч в тяжкі хвилини. Саме тому запропонувала йому укласти шлюб, аби більше не розлучатися: «Припала головою до Слуцького, благаючи подумки його, щоб захистив від усього, навіть від матері рідної» [46, с. 184].

Беата вподобала князя, помітила, що той сподобався Гальщі та й не стала на заваді, благословила Семена і Гальшку, бо прагнула щастя доньці: «Благословляю. Обох, Гальшко. Будьте щасливі, на перешкоді вам не стану» [46, с. 183].

Вирішила Гальшка по всьому їхати з Слуцьким до Києва, де по-українському, по-православному обвінчається з князем, який їй подобається: «Не до Острога й не до Луцька з князем Семеном поїде, а до Києва, на могилу діда свого, князя Костянтина, і на могилу батька, князя Ілії, адже обоє там лежать, на своїй українській землі. Від них, мертвих, попросить із князем благословення. А потім по-українському, по-православному обвінчаються з князем Семеном у Лаврі Печерській» [46, с. 184].

Проте в ті часи уподобання нареченої враховували хіба в останню чергу, адже її одруження мало стати лише найбільш виграшною комбінацією для майбутнього розподілу коштів і впливів.

Король мав інші плани щодо Гальшки: «Мужа тобі знайшов, Гальшко. За графа Лукаша підеш, така моя воля» [46, с. 184]. Перше враження Гальшки про старого графа було негативним: «хтось високий, з недобрим блиском в очах» [46, с. 184]. Сам же Лукаш «з першого разу, тільки-но побачив, сподобав Гальшку, захотів узяти, щоб стала його жоною» [46, с. 234]. Образ Гурки був незмінним, як і на початку, так і наприкінці

роману він постає в подібному змалюванні: «Скільки часу минуло, а він зовсім такий, як був, не постарів, у чубі жодної сивої волосини. Такі ж синці під очима, і рожевий рубець від рани на щоці» [46, с. 276]. Свій деспотизм підтверджує тим, що «намірявся зарубати і в чорне озеро, в безодню кинути, щоб і сліду ніякого...»[46, с. 314], після того, як Гальшка не відповіла йому взаємністю.

Примітно, що характеристики Гальшки, дані їй іншими персонажами, стають засобом розкриття не так її образу, як їхніх власних. Наприклад, слова Сигізмунда-Августа «Усяке діло вимагає жертв, в усякій боротьбі вони бувають, то чому Гальшка не може стати тією жертвою, що об'єднає реформатів і католиків навколо короля?» [46, с. 250] викривають ницість і аморальність вінченосної особи. Король збирався з допомогою Гальшки зміцнити свій союз із найвпливовішим магнатським родом Великопольщі, могутніми Гурками: «реформат Лукаш, як і багато інших вельмож у Польщі, – через нього щоб поширив свій вплив на всіх реформатів, аби завжди прихильні були до Речі Посполитої, особливо до короля. Щоб на майбутньому сеймі всі стояли за нього» [46, с. 250].

Попри протести обох жінок, Сигізмунд-Август наполягав на негайному вінчанні: «У присутності одного лише короля обвінчав її Чарнковський з графом Лукашем, високим, з недобрим блиском в очах чоловіком, від матері принесли тільки золотий перстень, котрим, мовляв, благословляє її княгиня. Довідалася пізніше – насильно зняли перстень у княгині Беати з руки, щоб обманути Гальшку, аби скорилася вона долі своїй» [46, с. 197].

Такий вирок був справжнім ударом для матері й доньки. Тепер Беата зрозуміла, що зробила для Гальшки не краще, а гірше. Замість того, щоб вберегти дочку від небажаного з її точки зору шлюбу, вона сама прирекла єдину дитину на стократ гіршу долю. У цьому випадку Беата не погодилася з рішенням короля і, викравши доньку, у Львові, в домініканському монастирі, втретє одружила з Семеном Слуцьким.

У своїх хитрощах Беата не врахувала важливого чинника: Гальшка вже була одружена за графом Лукашем, улюбленцем короля, який не відмовлявся від своїх претензій на дівчину. Разом із збройним загоном він прибув до Львова та взяв в облогу домініканський монастир.

Проте не став боротися Семен Слуцький за Гальшку: «Видно, не судилося нам з Гальшкою бути разом!» [46, с. 244]. Автор показує слабкість, страх Слуцького перед смертельною розправою: «Краще б зостався вдома, у Луцьку» [46, с. 244]. Прикметним є прокляття Беати Семену, який довго не тужив за її донькою та швидко знайшов собі іншу дружину: «Прокляття хай упаде на вас! Щоб ніколи світання не відали, завжди вечір був, після якого темна-темнюща ніч!» [46, с. 266].

Коли дівчину відбирають у матері й відвозять до Шамотульського замку, Беата робить усе можливе задля її визволення, добивається перед королем та Гуркою повернення собі Гальшки, проте все марно: «Сто тисяч золотих готова княгиня заплатити, аби тільки повернути Гальшку в Острог» [46, с. 249]; «Добу цілу, від ранку до вечора, а потім знову до ранку стояла в чеканні перед замковою брамою. Тільки даремно, бо Лукаш до неї не вийшов. І Гальшка не вийшла до матері» [46, с. 249]. Беата вважає, що граф Лукаш «заради помсти, із зненависті тримає Гальшку в темниці» [46, с. 249].

Беата щиро розкаюється, що розлучила доньку з Сангушком, зробивши вдовою, та нарікла на життя з тираном і деспотом графом Лукашем: «вкотре вже, пошкодувала: чому вона зі своєю скаргою до Сигізмунда-Августа не подалася, можливо, із Сангушком була б щаслива Гальшка?» [46, с. 198].

Та не всі хотіли допомогти Гальщі звільнитися з Шамотульського замку: наречений Беати Ольбрахт Ласький, воєвода серадзький, авантюрист, негідник, жорстока людина без принципів, «тому прибув в Острог, що Гальшка ніякої спадщини від княгині не потребує – усе йому дістанеться» [46, с. 272].

Беата Костелецька згодом сама опиниться в становищі жертви, як і донька: Ольбрахт Ласький відібрав всі володіння жінки та заточив її у свій родовий замок Кежмарк в Угорщині, звідки голос ув'язненої не доходив до суспільства. Портретна характеристика Беати у неволі страшить: «Зовсім сива, волосся пасмами на очі, уста ж поблідли й якісь дуже вузькі стали, як дві рисочки, складені докупи. Ще й беззубий рот, на опудало схожа, на стару відьму» [46, с. 291]. Жінка розуміла, що дуже помилялася, коли постала проти Сангушка. Вважала свій стан божою карою їй за долю Сангушка і Гальшки.

В епізоді, коли Гурка зламав монастирську браму у Львові й під конвоєм відвіз дружину в Малопольщу, в Шамотульський замок, з'являється ще один історичний персонаж – рідний брат графа Лукаша Станіслав: «Перед Гальшкою з'явився старий шляхтич, в нього довгі, сиві вуса аж на підборіддя. А ще широкий червоний пояс на ньому, з якого звисала шабля» [46, с. 233].

Станіслав часто захищав Гальшку від брата, оберігав її, був милостивий, добрий до дівчини, ставився до неї з прихильністю, бо «дуже шкода йому Гальшку, за молодість її, за красу, за те, що долі щасливої не має» [46, с. 234]; «серце мені обривається, коли дивлюся на тебе» [46, с. 274]. Задля блага Гальшки просив Станіслав, аби вона «змирилася та покорилася Лукашеві, бо він нічого більше не хоче, тільки б стала вона його жоною» [46, с. 235].

З допомогою цього образу автор показує нам, що не всі в оточенні Гальшки хотіли зла для дівчини, були й люди, які ставилися до неї співчутливо, щиро переживали за її долю.

Також важливою у творі є вигадана П. Угляренком любовна лінія між Гальшкою та Василем Наливайком, який «сподобався, припав до душі» [46, с. 113] молодій жінці. Наливайко був українцем, козаком, служив її батькові, Іллі Острозькому. Мати була категорична: Гальшка – князівського

роду, шляхетська в ній кров, а Василь – простий сотник, та ще й набагато старший від Гальшки. Василь, побачивши, що Гальшка горнеться до нього, відхилив від себе дівчину, бо вважав її «ще зовсім дитиною» [46, с. 115].

В історичних свідченнях немає згадки про любовні або дружні зв'язки Гальшки з цією особою, але розгортання інтимної сюжетної лінії у романі є важливим з погляду розкриття почуттів головної героїні.

Неодноразово в творі Гальшка побивається за Василем, чекає на нього: «Усю дорогу, як утікали з Варшави до Львова, ждала, що Наливайко несподівано з'явиться. На чолі загону козацького, візьме її під свою охорону, щоб ні король Сигізмунд-Август, ні граф Лукаш нічого не могли їй учинити» [46, с. 196].

Степанія – ще один вигаданий персонаж у романі П. Угляренка. Біловолоса, худорлява, маленька дівчинка, племінниця Василя Наливайка, неодноразово говорила Гальшці, що «Василь теж її і чекає, й шукає... теж за Гальшкою зітхає» [46, с. 161], «її ти любиш, княгиню оту» [46, с. 150]. Їх почуття були взаємними, але соціальна нерівність не дозволяла закоханим бути разом: «Отямся, зрозумій, що лише князеві ти рівня!» [46, с. 199].

Звідси висновок, що Гальшка, незважаючи на її понівечене життя, не втрачає здатності до світлого почуття – кохання.

З уяви письменника постав і образ черниці: «І на порозі, у дверях, розчинених навстіж, – чиясь постать. Злякалася, невже смерть прийшла до неї, яка на дивному човні перебралася через озеро? Облилася потом – хоч у темниці, в неволі, а вмирати не хочеться» [46, с. 314]. Черницею цією була Марія – перше кохання Василя Наливайка. Саме вона повідомила Гальшці про смерть Лукаша Гурки: «немає більше Лукаша. Муж твій вінчаний, Гальшко, граф Лукаш, помер. І віднині вона вільна, ніхто над тобою, крім бога, не владен...» [46, с. 315].

У романі О. Гулько «Посаг» також діють як реальні історичні постаті, так і вигадані персонажі. Зокрема, до числа реальних належать образи дядька

Гальшки Василя-Костянтина Острозького і короля Сигізмунда. Вони характеризуються авторкою як особи, яким був вигідний шлюб Гальшки з певними претендентами. Чоловіча жорстокість не мала спину, особливо коли йшлося про гроші, землі й маєтності. Душа Гальшки нікому з названих наречених не була потрібна, натомість опікуни влаштовували змагання за її багатства.

Василь Острозький, дядько Гальшки, аби не втратити контроль над тією часткою батькового спадку, яка на правах опіки над Гальшкою, належала Беаті, узяв ім'я свого батька і став Костянтином Острозьким. Він вирішив сприяти одруженню свояка Дмитра Сангушка на ще зовсім юній Гальшці.

Життєва драма дівчини художньо вмотивовується з допомогою образу Дмитра Сангушка – мисливця за її щедрим посагом, який не дав змоги навіть подорослішати Гальшці. У романі він постає жорстоким, розпаленим бажанням привласнити матеріальні цінності Острозьких: «Сангушко, розлючений несподіваним опором і збуджений близькістю дівочого цнотливого тіла, уже закинув її на плече, і впевненими кроками вийшов у коридор» [19, с. 4]; «Вибач, що беру тебе силою і в такому місці, але якби твоя мати виявилася зговірливішою, усе було б по-іншому» [19, с. 5].

Катом для підступного та нахабного Дмитра Сангушка, котрий був впевнений у тому, що після скоєного Гальшка буде його дружиною, виступила мати дівчини, Беата: «Розмір Гальшчиного посагу змусить будь-кого забути про наругу, яку ви вчинили над моєю дочкою, як змусив забути про порядність вас» [19, с. 52]. Жінка дозволила Акакієві, своєму вірному воїну, витягти зі своєї руки кинджал і «тіло Сангушка упало до її ніг» [19, с. 52].

Введення образу Сангушка сприяло розкриттю характеру Гальшки як здатної на непокору і спротив насиллю.

У «Посазі», на відміну від роману «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)», вчинками Дмитра Сангушка рухає жага до багатства. Йому необхідно лише одне – швидше збезчестити дівчину, щоб знати напевне – вона та її посаг належатимуть йому.

Показовими з цього приводу є роздуми Беати щодо чоловіків: «О чоловіки! Низькі і підлі тварюки! Замість прославляти й охороняти юність і недоторканість, вони чинять наругу над нотою. І все заради посагу. Якщо вже йдеться про гроші, землі і маєтності, немає сили, яка б змогла зупинити чоловіків перед каверзними задумами і ницими вчинками. Гонитва за посагом перетворюється на справжнє полювання, яке приносить їм задоволення. Жага наживи заслонила перед ними усе: власну честь і гідність, чужий біль і страх. Вони душать, нищать, топчуть усе кришталево-чисте, що леліють з року в рік матері у своїх доньках. О чоловіки, хто захистить від вас?» [19, с. 73].

Мати дівчини, Беата Костелецька, у романі зображується як смілива, вперта, сильна духом жінка, котра для щастя своєї доньки здатна на все: «Я нікому не дозволю забрати у моєї доньки дитинство» [19, с. 10]; «Майбутнє дочки варте того, аби за нього боротися!» [19, с. 191], – виголошує вона. Взаємини Гальшки і матері показано з суто людського боку: донька – єдина людина, яка допомагає княгині боротися з тривогами і розчаруванням у житті, а мати – готова захистити свою дитину від надокучливих гонців за посагом, навіть якщо це буде вартувати їй життя: «Навіщо мені життя, коли донька у небезпеці?» [19, с. 44].

Досить довгий відрізок життєвого шляху Беата пройшла сама, без близької людини, яка так і не з'явилася у її житті. Тому жінка звикла нести усі проблеми на своїх плечах, як би не обтяжували і не згинали вони її. Для Беати її донька – найдорожче, що у неї є. Саме тому мати була певна, що «статки, якими вони володіють, дадуть можливість Гальшці самій обрати собі нареченого» [19, с. 10]. Підтримка та слухні життєві поради Беати

багато важили для Гальшки: «Мати зробила усе, аби стерти з душі важкі рани, які наніс Дмитро Сангушко, тепер вона нізащо не допустить, щоб Галшка знов пройшла через пекло» [19, с. 124]; «За життя треба боротися, особливо за таке, якого ти хочеш для себе сама» [19, с. 113].

Характеризують Беату слова Гурки, який побачив перед собою сильну, владну жінку: «Він сподівався зустріти вдову, налякану волею Сигізмунда, натомість зустрів сильну духом жінку, яка відмовляється визнавати себе переможною» [19, с. 106]; «Непокірна мати не може виховати сумирну дочку» [19, с. 173] та Ольбрахта Ласького, який збагнув, що «її сила в тому, що вона відчувається молодою, такою завжди і буде» [19, с. 207].

Ольбрахт Ласький у романі виступає розпусним серцеїдом та корисливим ловеласом з численними любовними зв'язками, якого хвилює лише матеріальне забезпечення майбутньої нареченої: «Вона така багата! Можна буде купити собі чин, зробити кар'єру» [19, с. 200]. Портретна характеристика цього придворного вразила Костелецьку: «Його тіло було ідеальне, наче в античного бога. Золотаве волосся охайними кучерями лягало на біле чоло, ознаку благородної крові, і міцні плечі, ознаку мужності...У нього був сонцесяйний погляд, який проникав занадто глибоко в душу» [19, с. 192]. Цей «золотоволосий ангел-рятівник, ангел-охоронець із сонцесяйною усмішкою, променистим поглядом і величезними голубими очима» [19, с. 222] одружився з Беатою лише для того, аби досягти з її допомогою успіху при дворі: «Щоб визволити дочку, Беата відписала короні добру частину своїх земель. Але я використав це не для визволення її дочки, а для того, аби здобути посаду намісника» [19, с. 340].

Доля Гальшки як безправної жертви увиразнюється життєвою історією Беати, котра сама опиниться в подібному становищі: Ольбрахт Ласький відібрав всі володіння жінки та заточив її у свій родовий замок Кежмарк в Угорщині, звідки ув'язнена так і не повернулася живою.

Єдина людина, котру не цікавлять багатства Гальшки, – Семен Слуцький, її другий чоловік. Його виключність у долі молодої жінки акцентується авторкою такою деталлю, як кохання з першого погляду: «Гальшка відчула, що між ними можуть виникнути теплі й щирі стосунки, які у житті кожної людини є найціннішими» [19, с. 82]. Мати дівчини, Беата, також була прихильною до Семена: «Семен справив на неї добре враження» [19, с. 102]. Після жорстокого вчинку Сангушка, князівна не підпускала до себе чоловіків, боялася їх: «Чоловік – це ворог, якого треба боятися» [19, с. 82]. Саме стосунки з Семеном довели Гальщі, що не всі люди є джерелом небезпеки та болю. Вірність коханому, навіть після його вбивства, молода жінка проносить через усе життя.

Король Сигізмунд у романі виступає легковажним гульвісою, який має інтриги з доньками, дружинами і сестрами своїх васалів: «Король карався й нарікав на свою слабкість до гарних жінок, ремствував на королівську владу, через яку жодна жінка не могла йому відмовити, а в усьому іншому бути королем йому подобалося» [19, с. 182]. Однією з фавориток короля була сестра Лукаша Гурки Жозета (в історичних свідченнях немає жодної інформації щодо Жозети, цей образ є вигаданим), за безчестя якої король і запропонував Гурці найбільший посаг у королівстві та молоду дружину – Гальшку Острозьку. Сигізмунд скористався своїми повноваженнями та наказав княгині Беаті дати своє благословення на шлюб Гальшки з пристаркуватим нареченим: «Королівська воля – наймогутніша зброя, перед якою двом слабким жінкам не устояти» [19, с. 104].

Лукаш Гурка був чоловіком зрілого віку, тому ніякі сентиментальні фантазії стосовно Гальшки не турбували його душу. Гурка у романі виступає цілеспрямованою, впевненою у собі людиною: «Лукаш Гурка уже поставив перед собою ціль і досягти її було для пристарілого придворного справою честі» [19, с. 95]. Гальшка з відразою віднеслася до цього страшного сивого чоловіка, який мав наміри одружитися з нею: «Занадто в літах, оточений

свитою галасливих слуг, випромінював жорстокість, втілював страхітливі образи із дитячих казок, які розповідала Галшці Уліта» [19, с. 112].

Визначною рисою характеру Лукаша була беземоційність: «Шлюб з Галшкою Острозькою був вигідний Лукашеві Гурці, проте через свою емоційну обмеженість він не вмів навіть порадити за себе» [19, с. 95]; «Холодним був не лише його погляд, Беаті на мить здалося ніби тіло й руки у нього холодні, наче в покійника» [19, с. 105]. Також Лукаш панічно не довіряв людям, покладався лише на себе, «відчував якийсь незрозумілий страх і тривогу, коли доводилося покладатися на інших. Зради не прощав, зрадників не щадив» [19, с. 164]. Гурка був черствий і нечуттєвий, жорсткий і навіть жорстокий, він нікому не міг подарувати ані уваги, ані ласки та й не відчував потреби, щоб хтось дарував йому таке ставлення. Він будь-якою ціною хотів заволодіти Гальшкою, щоб скорити це норовливе дівча: «Вона розпалила у ньому вогонь, якого Лукаш Гурка не знав ніколи» [19, с. 119]; «Заволодіти цією жінкою хоча б для того, щоб довести свою силу і зверхність» [19, с. 160]. Княжна стала для нього святиною, яку нетерпілося розтоптати.

Лукаш приховував у непрохідних хащах своєї душі свою чуттєвість, бажання любити і бути закоханим. Для Лукаша стало очевидно – за його грубістю, злобою і незадоволенням життям приховується тяга до любові, а презирство й ненависть до жінок проросли з довгих і безрезультатних пошуків тієї дівчини, котра б допомогла йому стати іншим. Княжна зуміла збудити у ньому ці почуття, невідомі йому раніше, стала сенсом його життя: «Коли зустрів Галшку, забажалося наповнити своє життя іншим змістом, більш приємним, таємничим» [19, с. 120]; «Він полюбив спершу силу Галшки, а вже потім саму Галшку» [19, с. 121].

Характеризують Гурку слова Аглаї: «Небезпечний чоловік у літах, який вперше закохався і одназу ж стикнувся з перепонами. Він нищитиме, не задумуючись» [19, с. 123]. Нерозділена стареча любов робила з Гурки

зчерствілого, зневаженого й бездушного невдачу, який прагнув помститися Гальшці за те, що вона не змогла відповісти на його пориви, спершу кришталево-чисті, а потім брудно-чорні, як і вся його сутність: «Гальшка могла б мати його любов, шану, але тепер, коли так відверто зневажила його, нехай на почесі не розраховує» [19, с. 174].

Вигаданими є також персонаж провидиці Аглаї, жінки «з глухим і моторошним голосом, але добрим обличчям» [19, с. 90], яка напророкувала багато страшного дівчині: «Доля не дасть тобі померти, аж поки ти не пройдеш усі випробування, які вона приготувала. Твоя душа помре раніше, ніж твоє тіло» [19, с. 92]; «Кров у тобі шляхетна, а доля гірша батрацької» [19, с. 93]; «Помре твір розум. Ти житимеш» [19, с. 128]; «Ти дістанешся чоловікові, який є твоїм прокляттям» [19, с. 128]. Все, про що говорила ця жінка, згодом втілювалося у життя.

Промовистою деталлю твору є те, що в найтяжчі хвилини життя поряд із Гальшкою опиняються звичайні люди. Не пов'язані з княжною родинними чи становими зв'язками, саме вони виявляються здатними на співчуття і підтримку. Так, замкнена у вежі замку в Шамотулах Лукашем Гуркою, дівчина зустрічає Нюсю – служницю і компаньйонку, котра допомагала їй долати самотність. Дівчина прихильно ставилася до Гальшки та самовіддано допомагала їй. Захоплюючись силою кохання Ліпата та Гальшки, Нюся по-доброму заздрила своїй господині: княжну так сильно кохають. Сама собі дівчина не подобалась: «з великими очима, кирпатим носиком і зі скуйовдженим волоссям, яке дрібними кучериками звисало на обличчя, аби облямувати його овал» [19, с. 290] та не без прикрасі думала, що ніхто її таку не покохає.

Вигаданим також є образ Ліпата-воїна, який охороняв стіни Шамотульського замку. Гальшка вподобала його з-поміж інших безликих воїнів: «Погляд у нього був не загублений у жорстокості, а живий і променистий. Його величезні очиська мерехтіли любов'ю» [19, с. 240];

«Посмішка його була теплою, як і все в ньому» [19, с. 256]. Чоловік прагнув визволити Гальшку з ув'язнення, за що поплатився власним життям: «Ліпат робив помилку за помилкою, кожна приносила йому чергове поранення. Згодом він упав, але був ще живим» [19, с. 303]. Кохання до Ліпата дало зрозуміти Гальшці, що перипетії долі не знищили в ній бажання жити: «Вона відчувала, що це кохання допоможе їй звільнитися, здобути те, що втратила, – свободу» [19, с. 242]. Ліпат – це винагорода за терпіння, незламність.

Не підтверджений історичними документами й образ няньки Гальшки Уліти, яка стає для дівчини другою мамою: «У Гальшки було дві матері – Беата і Уліта, яка виростила дівчинку» [19, с. 74]. Ще до народження Гальшки служниця Уліта стала підтримкою для Беати, яка втратила коханого чоловіка, Іллю Острозького. Ця тендітна жінка змогла вселити в Беату віру в свої сили, бажання жити і мужність перед майбутнім. Уліта стала для Беати не служницею, а сестрою, у якої завжди є гарна порада і приємне слово.

У тяжкі хвилини добра Уліта була підтримкою як Беаті, так і маленькій княжні, яку щиро любила: «Біль минулих переживань допомогла здолати ще й Уліта. Ця світла жінка з великим серцем ставилася до Гальшки як до рідної дочки. Вона так і не стала нічиєю дружиною і матір'ю, отож усю свою нерозтрачену любов вилила на княжну» [19, с. 124].

Авторка зображує теплі стосунки між нянькою та Гальшкою: «У дитинстві Улітин поцілунок у забите колінце або подряпану ручку знімав біль і висушував сльози маленької вихованки» [19, с. 358].

Уліта частенько брала маленьку Гальшку у ліс по ягоди, де дорогою усі жінки співали гарних пісень, а дівчатка тихцем пустували, лише Уліта мовчала й тримала її за руку. Гальшка була подивована, чому Уліта не співала з усіма, адже служниця володіла надзвичайно гарним голосом: «Співала вона лише над її маленьким ліжечком заспокійливі колискові, від вслухання в які одразу ж хотілося спати: очі заплющувалися, рученята

підсувались під шоку, тільки солодко потягувалось, заманюючи дитячу свідомість у сон» [19, с. 320].

Та чи була ця молода жінка щасливою? Авторка розповідає про таємне кохання Уліти та Акакія (вигаданий О. Гулько образ вірного та хороброго воїна Беати, який помер задля щастя Гальшки) та стан її смутку, туги, болю, жалю за коханим після його смерті: «Стара понівечена душа, погрижена надіями, які так і не збулися, коротким, ніби вкраденим коханням, втратою чоловіка, якого кохала, вона вже не боліла, а лише віддзеркалювала в Улітиних очах її розтріскане, як земля у спеку, життя. Смерть коханого Акакія громовицею влучила їй у серце – з тих пір воно не перестає боліти й тужити, заливистою й щемкою тугою. Вона уже не зникне, не дасть дихнути, засміятися, або ж порадіти, вона змушує прократатися вночі, щоб сплакнути, тихо й придушено» [19, с. 295].

Уліта дбала про Гальшку, розповідала казки, навчала побожності, виховувала щирою людиною. Саме ця жінка у романі О. Гулько визволила Гальшку з полону Гурки, отруївши його: «Лукаш Гурка немолодий, а отрута надійна. Усе виглядатиме так, наче він помер своєю смертю» [19, с. 377].

Отже, в обох романах про Гальшку Острозьку наявний поділ персонажів на історичних та вигаданих. У романі П. Угляренка «І був ранок, і була ніч...(Гальшка)» наявні вигадані автором персонажі – Василь Наливайко, Степанія, Марія. Але важливе місце посідає історична фактографія. І П. Угляренко, і О. Гулько у своїх романах висвітлили історичні образи Беати Костелецької, Іллі Острозького, Василя-Костянтина Острозького, короля Сигизмунда, Мартина Зборовський, Ольбрахта Ласького та трьох чоловіків Гальшки Острозької – Дмитра Сангушка, Семена Слуцького та Лукаша Гурки.

Для роману О. Гулько «Посаг» характерна повна перевага вимислу над історичним фактом. Роман збагачений елементами художнього домислу, психологізування думок і вчинків як Гальшки Острозької, так й інших

персонажів, створення колоритного й історично переконливого матеріально-речового тла. Сама О. Гулько у післямові зазначала: «Нехай пробачать мені історики мої домальовки до історичних подій» [19, с. 383].

Не обійшлося у романі письменниці й без вигаданих персонажів – няньки дівчини Уліти, яка зіграла роль визволительниці з багаторічного полону княжни; провидиці Аглаї, котра напророкувала страшні події в житті Гальшки; служниці Нюсі, яка жаліла її, ставилася до неї з добром, щиро переживала за її долю та воїна Ліпата, кохання до якого визволило та повернуло до життя Гальшку.

Різняться в романах П. Угляренка «І був ранок, і була ніч...(Гальшка)» й О. Гулько «Посаг» образи чоловіків головної героїні. Першого, Дмитра Сангушка, П. Угляренко змальовує як турботливого і чуйного чоловіка, який піклується та з повагою ставиться до своєї дружини, у О. Гулько ж він – деспот, який підло викрав та збезчестив дівчину заради її багатств. Відмінним є також образ останнього чоловіка княжни – Лукаша Гурки. О. Гулько, на відміну від П. Угляренка, зображує його слабку сутність, яку він приховує за жорстокими вчинками. Також у творах різний життєвий фінал Лукаша Гурки – якщо у П. Угляренка він помирає своєю смертю, то в О. Гулько Лукаша отрує Уліта. Відмінним від поглядів дослідників є образ матері дівчини, Беати. Історичні джерела свідчили, що Беата була нервовою, імпульсивною, неврівноваженою, хитрою, жадібною до грошей та підступною жінкою. В романах вона виступає люблячою, турботливою матір'ю, котра для щастя своєї доньки здатна на все.

Загалом велика кількість як історичних, так і вигаданих персонажів обох романів допомагають розкрити характер Гальшки, показати її силу, бунтарство проти всього світу та людей, які намагалися забрати в неї волю та право на щастя.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі дослідження історичної прози означене певною складністю. Це пов'язане, насамперед, із побутуванням різних напрямів у жанровому поділі творів про минуле та критеріїв їхньої класифікації. Беручи до уваги погляди українських і зарубіжних дослідників (Ю. Бажух, А. Баканов, А. Гуляк, Л. Ромащенко, М. Сиротюк, В. Шинкаренко), типовими рисами художнього нарративу історії вважаємо документальну основу творчої репрезентації явищ і постатей минулого; наявність часової дистанції (не менше ніж період життя одного покоління) між письменником і зображеними історичними подіями; наявність образів як історичних осіб (вони можуть бути головними і другорядними персонажами), так і вигаданих; синтез факту й вимислу (чи домислу).

Попри вивчення історичного роману в різних площинах, у літературознавстві й досі не вироблено універсальних критеріїв його класифікації. Це дає підстави вважати його жанровим різновидом, який постійно перебуває в трансформації та розвитку і є основою для появи нових підвидів (модифікацій).

Згідно з класифікацією художніх історичних творів С. Андрусів, роман П. Углярєнка «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)» належить до художньо-історичного типу творів – у ньому наявний лаконічний домисел, але важливе місце належить історичній фактографії. А роман О. Гулько «Посаг» є історико-художнім, адже йому властива перевага вимислу над історичним фактом. Роман збагачений ширшою системою вигаданих образів, психологізуванням думок і вчинків як Гальшки Острозької, так й інших персонажів, створенням колоритного й історично переконливого матеріально-речового тла.

Більшість учених (Л. Александрова, З. Шевчук, О. Червінська) вважають, що в романі про минуле головними є історичні особи, які виступають маркером співвіднесеності твору з історичним періодом та підтвердженням точності, правдивості зображеного. Але письменнику для створення таких образів тільки історичного фактажу замало, тому він вдається до домислювання, вимислювання деталей історико-художнього полотна.

Гальшка Острозька – одна з найвідоміших історичних осіб XVI ст., донька князя Іллі Острозького та Беати Костелецької, онука князя Костянтина Острозького, відома як меценат культури, фундаторка Острозької Академії – першого університету Східної Європи, найстарішої української науково-освітньої установи. Наявні історичні версії часом по-різному пояснюють мотиви її дій, зображуючи то безвольною іграшкою в руках владних родичів, то істинною дочкою свого століття, яка так і не схилила голову перед насиллям. Це робить особу князівни цікавою не лише для історичної науки, але й для мистецтва, зокрема літератури.

Рецепція образу Гальшки Острозької в романі П. Углярєнка «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)» відображає суперечності тієї історичної доби, в яку вона жила, демонструє становище жінки з привілейованих, аристократичних верств суспільства. Дівчина впродовж всього твору –

жертва інтриг та інтересів матері Беати, дядька Василя-Костянтина Острозького та польського короля Сигізмунда-Августа, для яких її одруження – лише найбільш виграшна комбінація для розподілу коштів і впливів. Розкриває свій характер головна героїня після чергового насильного одруження з тираном Лукашем Гуркою, проти якого князівна збунтувалася і відважилася на фізичний спротив. Усупереч браку документів про життя Гальшки Острозької, П. Угляренку вдалося через поєднання історичних фактів із лаконічним домислюванням змоделювати переконливий образ жінки XVI століття, яка зважилася протистояти стереотипам патріархального суспільства, боротися за свої жіночі права, діяти всупереч наказам короля Сигізмунда-Августа і рідної матері – католички Беати. Роман «І був ранок, і була ніч... (Гальшка)» демонструє безправність жінки, неординарний характер і духовний аристократизм меценатки доби пізнього Середньовіччя, на долю якої випали наруга, страждання, зради, та через усе це жінка пройшла, не втрачаючи надії і честі.

Художню інтерпретацію образу Гальшки Острозької О. Гулько проводить на основі майстерного поєднання документальних свідчень про її життя та художнього домислу й вимислу. Проникаючи у внутрішній світ своєї героїні, О. Гулько намагається зрозуміти, наблизити для себе і для читача обставини життя своєї героїні, пишучи про них із позицій Гальшки, стаючи на її місце, дивлячись на світ її очима, у той час, як П. Угляренко у романі «І був ранок, і була ніч...(Гальшка)» виступає лише відстороненим спостерігачем.

В обох романах про Гальшку Острозьку наявний поділ персонажів на історичних та вигаданих. І П. Угляренко, і О. Гулько висвітлили історичні образи Беати Костелецької, Василя-Костянтина Острозького, короля Сигізмунда, Мартина Зборовського, Ольбрахта Ласького та трьох чоловіків Гальшки Острозької – Дмитра Сангушка, Семена Слуцького та Лукаша Гурки.

Але якщо історичні персонажі у П. Угляренка показані через перебіг зовнішніх подій, то в О. Гулько їхні образи доповнюються психологічно деталями.

Різняться в романах П. Угляренка «І був ранок, і була ніч...(Гальшка)» й О. Гулько «Посаг» образи чоловіків головної героїні. Першого, Дмитра Сангушка, П. Угляренко змальовує як турботливого і чуйного чоловіка, який піклується та з повагою ставиться до своєї дружини, у О. Гулько ж він – деспот, який підло викрав та збезчестив дівчину заради її багатств. Відмінним є також образ останнього чоловіка княжни – Лукаша Гурки. О. Гулько, на відміну від П. Угляренка, зображує його слабку сутність, яку він приховує за жорстокими вчинками. Також у творах різний життєвий фінал Лукаша Гурки – якщо у П. Угляренка він помирає своєю смертю, то в О. Гулько Лукаша отрує Уліта. Відмінним від поглядів дослідників є образ матері дівчини. Історичні джерела свідчили, що Беата була імпульсивною, неврівноваженою, хитрою, жадібною до грошей та підступною жінкою, а в романах вона виступає люблячою, турботливою матір'ю, котра для щастя своєї доньки здатна на все.

Важлива роль у романах належить вигаданим персонажам. Не пов'язані з княжною родинними чи становими зв'язками, саме звичайні люди виявляються здатними на співчуття і підтримку. Кожен з них був в найтяжчі хвилини життя рятівником Гальшки та доводив, що будь-які перипетії долі не знищили в молодій дівчині бажання жити та кохати. Зокрема, в обох творах наявний мотив кохання до простої людини. Але якщо в П. Угляренка ці стосунки більше схожі на дотримання письменником ідеологічного постулату про класовий підхід, то в романі О. Гулько такий крок Гальшки вмотивовується – перипетії долі не знищили в ній бажання жити і кохати.

Роман «Посаг» О. Гулько, на відміну від роману П. Угляренка, не переобтяжено надмірним введенням у канву твору подій, осіб – як історичних, так і вигаданих, але їх кількість виявляється достатньою для

відтворення загально-історичної атмосфери того часу, оживлення задокументованих фактів та явищ. Письменниця, користуючись різними науковими дослідженнями, часом неоднозначними, а то й суперечливими, залучаючи оцінки, що містяться у фольклорних джерелах залишає за собою право на власну думку, на перегляд усталених поглядів та оцінок, на створення такого образу Гальшки Острозької, який відповідає її художній концепції історії.

Спільним у романах «І був ранок, і була ніч (Гальшка...)» П. Угляренка та «Посаг» О. Гулько залишається одне – протистояння і сила волі, непослух і бунтарство Гальшки Острозької, яка стала пішаком у жорсткій боротьбі нащадків шляхетських родів за її посаг.

Думається, що романи про Гальшку Острозьку стануть поштовхом нової хвилі інтересу до особи княгині Острозької, адже в актуалізації будь-якої сторінки вітчизняної історії вагому роль виконує читач, який завершує моделювання історії власною рецепцією, уявленнями, знаннями і сподіваннями, що передбачає залучення найрізноманітнішого художнього та наукового матеріалу про цю історичну особу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова Л. Радянський історичний роман: Типологія та поетика. Київ : Вища школа, 1987. 158 с.
2. Андрусів С. Мости між часами: Про типологію історичної прози. *Українська мова і література в школі*. 1987. № 8. С.14–20.
3. Андрусів С. Український історичний роман: Онтологія та типологія жанру. *Artline*. 1997. № 4. С. 36–37.
4. Антошук Л. Фундаторка «Волинських Афін»: «Чорна княгиня» Гальшка Острозька. *Війни і мир, або «Українці – поляки: брати/вороги, сусіди...»* / за заг. ред. Л. Івшиної. Київ : Українська прес-група, 2004. С. 51–55.
5. Байдаченко Н. Гальшка Острозька. Історія з ілюстраціями. URL: <https://mrspredko.livejournal.com/3035.html> (дата звернення 30.09.2019).
6. Баканов А. Історичний роман: Деякі ідейно-художні проблеми. Київ : Вища школа, 1993. 215 с.
7. Баканов А. Сучасний зарубіжний історичний роман. Київ : Вища школа, 1989. 184 с.
8. Баран Є. Жанрова специфіка історичного роману: до проблеми витоків і особливостей розвитку. *Вісник Прикарпатського університету*. 1997. № 2. С.44–51.
9. Баран Є. Основні аспекти української історичної прози другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Українська історична проза другої половини ХІХ–початку ХХ ст. і Орест Левицький*. Львів : Логос, 1999. С. 15–71.
10. Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець : джерелознавче дослідження. Київ : Наукова думка, 1971. 200 с.
11. Безпечний І. Теорія літератури. Київ : Смолоскип. 2009. 388 с.
12. Варфоломеев И. Типологические основы жанров исторической романистики (Классификация вида). Ташкент : ФАН, 1979. 168 с.

13. Васьків М. Особливості історичного роману як літературного жанру. *Література й історія*. 1993. С. 104–109.
14. Вовк І. Жінки з роду Острозьких. *Дзвін*. 2018. № 7. С. 180–195.
15. Ворончук І. Подружні зради як наслідок практики укладання шлюбів в Україні в XVI–XVII ст. (на матеріалах ранньомодерної Волині). *Соціум*. 2006. № 6. С. 161–201.
16. Горбач Н. Історична проза Юрія Мушкетика : автореф. дис. ... канд. філол. наук. : 10.01.01. Запоріжжя, 2002. 19 с.
17. Гординська А. Гальшка Острозька – Чорна Княгиня. Нещасливі шлюби найбагатшої нареченої URL: http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/05/12/38444/view_print/ (дата звернення 19.04.2019).
18. Гульга А. Искусство истории. Москва : Современник, 1980. 288 с.
19. Гулько О. Посаг. Тернопіль : Богдан, 2011. 384 с.
20. Гуляк А. Становлення українського історичного роману. Київ : Міжнародна фінансова агенція, 1997. 293 с.
21. Данильченко О. Рецепція історичних образів в українському письменстві XIX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2013. 18 с.
22. Дем'янчук О. Пані фундаторка. *Україна молода*. 2009. № 68. С. 14.
23. Жертва інтриг магнатських: Княжна Гальшка. *Волинь в легендах і переказах* / упоряд. П. Андрухов. Остріг, 1995. С.13–15.
24. Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579 р., березня 16 / підгот. Л. Демченко. *Острозька давнина: дослідження і матеріали*. Львів, 1995. № 1. С.110–111.
25. Ільницький М. Людина в історії. Сучасний історичний роман. Київ : Дніпро, 1989. 356 с.
26. Ільченко О. Біля витоків благодійності: діяльність Галшки Острозької і Галшки Гулевичівни в розбудові освітньої галузі України.

Педагогічні науки. Полтава : Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2010. № 2. С. 130–137.

27. Ковалький М. Етюди з історії Острога: Нариси. Острог : Острозька Академія, 1998. 288 с.

28. Кривоший О. Участь жінок у формуванні державотворчих традицій українського народу за козацької доби (XVI – перша пол. XVII ст.). *Етнічна історія народів Європи* : зб. наук. пр. Київ, 2000. № 7. С. 22–26.

29. Легенди та історії Острозького краю. URL: <http://eneso-tour.com.ua/articles/ostrog/> (дата звернення 17.03.2019).

30. Ленобль Г. История и литература. Москва : Советский писатель, 1960. 338 с.

31. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / автор-укл. Ю. Ковалів. Київ : Академія, 2007. Т. 2 : М–Я. 624 с.

32. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. Київ : Академія, 1997. 752 с.

33. Луговий О. Княжна Гальшка Острозька. *Визначне жіноцтво України: історичні життєписи*. Київ : Ярославів Вал, 2004. С. 90–93.

34. Ляшов Н. Внутрішня форма історичного роману. *Сучасний погляд на літературу* : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Погребенник. Київ : Вид-во Держкомстату України. 2009. № 12. С. 207–218.

35. Максимович М. Листи про князів Острозьких до графині А. Блудової. Київ : Типологія Федорова, 1866. 54 с.

36. Нікітін Ю. Чорна княгиня: Гальшка Острозька, фундаторка Острозької академії. *Український тиждень*. 2009. № 47. С. 46–47.

37. Оскоцкий В. Роман и история: традиции и новаторство современного исторического романа. Москва : Советский писатель, 1980. 326 с.

38. Педченко В. Історичний роман: проблема жанру й історизму. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2006. № 13. С. 29–31.

39. Петров С. Русский советский исторический роман. Москва : Современник, 1980. 412 с.
40. Пешорда Д. Жанрові модифікації сучасного історичного роману : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Львів, 2001. 19 с.
41. Ромащенко Л. Жанрово-стильовий розвиток сучасної української історичної прози: Основні напрями художнього руху : монографія. Черкаси : Черкаський державний університет імені Богдана Хмельницького, 2003. 388 с.
42. Ромащенко Л. Інтерпретація національної історії в українській прозі ХХ століття : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2006. 40 с.
43. Сиротюк М. Живий перегук віків і народів. Ідеї інтернаціоналізму в українському радянському історичному романі. Київ : Дніпро, 1981. 248 с.
44. Слабошпицький М. Літературні профілі: літературно-критичні нариси. Київ : Радянський письменник, 1984. 310 с.
45. Соловйов В. Княжна Острозька. URL: <http://iknigi.net/avtor-vsevolod-solovev/66898-knyazhna-ostrozhskaaya-vsevolod-solovev/read/page-1.html> (дата звернення 12.05.2019).
46. Угляренко П. І був ранок, і була ніч...(Гальшка). Київ : Радянський письменник, 1990. 319 с.
47. Ходорківський І. Історико-біографічні твори з життя письменників. Київ : Радянська школа, 1963. 170 с.
48. Червінська О. Традиційний історичний персонаж і його функції в художньому тексті. Поетика. Київ : Наукова думка, 1992. С. 151–166.
49. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. Київ : Либідь, 2004. Книга перша : Ресенанс. Раннє бароко. 400 с.
50. Шевчук З. Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Київ, 2006. 19 с.

51. Шынкарэнка В. Нястомных пошукаў дарога: Праблемы паэтыкі сучаснай беларускай гыстарычнай прозы. Мінск : Беларуская навука, 2002. 208 с.

52. Bachorz J., Kowalczykowa A. Słownik literatury polskiej XIX wieku. Wrocław : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, 2009. 1112 s.

53. Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002. 194 s.

54. Kuchowicz Z. Wizerunki niepospolitych niewiast staropolskich XVI–XVII wieku. Łódź : Wydawnictwo Lodzkie, 1972. 185 s.

55. Matejko J. Poczet królów i książąt polskich. Warszawa : Wydawnictwo Interpress, 1996. 240 s.